

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки “Полтавський університет
економіки і торгівлі”
08 липня 2015 року № 152-Н

Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Факультет харчових технологій,
готельно-ресторанного та туристичного бізнесу
Форма навчання денна

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

„_____” _____ 2020 р. Г.П. Скляр

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

***На тему «РОЗВИТОК ТУРИЗМУ У ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ»***

зі спеціальності 242 Туризм
освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра

Виконавець роботи Сердюк Ярослав Євгенійович

_____
(підпис, дата)

Науковий керівник д. геогр. н., проф. Шуканов Павло Васильович

_____
(підпис, дата)

ПОЛТАВА – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ТА РЕСУРСИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У РЕГІОНІ.....	6
1.1. Регіональне різноманіття видів туризму в Україні	6
1.2. Природні ресурси розвитку туризму в регіоні	11
1.3. Історико-культурні ресурси регіону як чинник розвитку туристичної діяльності.....	17
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У ДНІПРОПЕТРОВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	24
2.1. Організація туристичної діяльності в регіоні	24
2.2. Особливості розвитку туристичної інфраструктури в регіоні	65
2.3. Основні напрями вдосконалення розвитку туризму в регіоні	72
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	83
ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ	85
ДОДАТКИ.....	91

ВСТУП

Останніми роками в умовах ринкових відносин зростає значущість економіки регіонального туризму, адже завдання організації курортно-туристичної діяльності на сьогоднішній день повинні вирішуватись як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Водночас курортно-туристична сфера має ряд серйозних проблем: низька якість рекреаційно-туристичних послуг, слабка інфраструктура, високий рівень зносу основних фондів, стагнація розвитку внутрішнього і в'їзного туризму.

Дніпропетровський регіон є прикладом промислово навантаженого регіону, у якому порушена екологія. За оцінкою установ НАН України за ступенем забруднення майже вся територія області відноситься до категорії дуже забруднених, а понад третини – до надзвичайно забруднених. Водночас область має значні природно-рекреаційні ресурси та потенціал, ефективне використання яких дозволить поліпшити ситуацію у регіоні із навколишнім середовищем, розвивати туристичний бізнес. М'який клімат, мінеральні джерела, значний природно-заповідний фонд, водні, лісні ресурси, різноманіття флори та фауни Дніпропетровщини – все це створює умови для розвитку внутрішнього туризму.

Сьогодні Дніпропетровщина для багатьох являє собою важливий індустріальний центр всієї України, але вона також пропонує чимало туристських об'єктів. Наприклад, визначні пам'ятки Катеринославського краю здавна привертали увагу як видатних письменників, художників, видатних діячів, так і чисельних туристів. Окрім історико-географічного (відвідання запорозьких святинь, історичних пам'ятників), гідрологічного та бальнеологічного (відпочинку на Солоному Лимані та Дніпровських водосховищах), геологічного, мінералогічного, геоботанічного, екологічного видів туризму, Дніпровський край може запропонувати потенційним туристам знайомство із своїм промисловим комплексом, що є одним із найбільших в державі, а по деяких параметрах – й унікальним.

Дніпропетровська область має достатньо великий туристично-рекреаційний потенціал, крім того існують передумови для його розвитку: природні особливості регіону, який знаходиться на кордоні змішаних лісів та степової зони, унікальні водні ресурси; культурно-історична спадщина; етнографічно-культурний потенціал (народні промисли та ремесла). Туристична сфера області усе впевненіше заявляє про себе, як дійсно конкурентно спроможна індустрія, що відчутно сприяє економічному розвитку Дніпропетровщини та зростанню добробуту громадян. Все це зумовило актуальність обраної теми дослідження.

Проблеми розвитку туристичної діяльності в регіональному контексті туристичного бізнесу досліджуються у роботах таких науковців, як І. М. Школа, Т. М. Ореховська, В.Ф. Семенов, Д. М. Стеченко, В. Ф. Кифяк, О. П. Корольчук, О.О. Любіцева, М.П.Мальська, О. В. Мельник, Н. В. Мельнікова та ін. Туристичну індустрію Дніпропетровської області в різні часові проміжки досліджували науковці Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара: О. Є. Афанасьєв, Л. І. Зеленська, В. Є. Редько, В. А. Сливенко, К. С. Савченко та ін.

Мета роботи полягає в дослідженні теоретичних та прикладних аспектів використання природно-ресурсного потенціалу як складової сфери туризму у Дніпропетровській області та аналізу показників сучасного стану туристично-рекреаційного комплексу регіону, узагальнення тенденцій і проблем його розвитку. Досягнення поставленої мети забезпечується виконанням наступних взаємопов'язаних завдань:

- виявити регіональне різноманіття видів туризму в Україні;
- вивчити природно-ресурсну базу розвитку туризму в регіоні;
- оцінити історико-культурні ресурси регіону як чинник розвитку туристичної діяльності;
- дослідити організацію туристичної діяльності в регіоні;
- проаналізувати особливості розвитку туристичної інфраструктури в регіоні;

– вивчити та запропонувати основні напрями вдосконалення розвитку туризму в регіоні.

Об'єктом дослідження є процес туристичної діяльності у Дніпропетровській області. Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та практичні підходи у дослідженні стану та перспектив розвитку сфери туризму Дніпропетровщини.

Для розв'язання визначених завдань роботи, досягнення мети використовувався наступний комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження: загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема, методи системного аналізу, методи причинно-наслідкового аналізу, методи порівняльного аналізу, методи прямого структурного аналізу, узагальнення. За допомогою аналітичного методу здійснено підбір інформації за темою. Використовувався метод економіко-статистичного аналізу та картографічний.

Інформаційною базою слугували: законодавчі та нормативно-правові акти України, у сфері туризму, матеріали Державної служби статистики України та Головного управління статистики у Дніпропетровській області, Департаменту культури і туризму Дніпропетровської ОДА, праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем дослідження регіонального туризму, публікації в наукових періодичних та електронних виданнях, статистичні бюлетені туристичної діяльності, матеріали науково-практичних конференцій, дані мережі Інтернет.

Окремі положення кваліфікаційної роботи були апробовані та опубліковані в матеріалах X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Мережевий бізнес: становлення, проблеми, інновації» (м. Полтава, 27-28 квітня 2020 року).

Структурно робота складається з двох розділів, вступу, висновків, переліку інформаційних джерел, додатків. У роботі налічується 4 таблиці, 8 рисунків, 3 додатки (у них 6 таблиць), перелік інформаційних джерел налічує 57 найменувань.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ТА РЕСУРСИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У РЕГІОНІ

1.1. Регіональне різноманіття видів туризму в Україні

Реалії сьогодення вимагають якомога швидкої адаптації та гнучкості до сучасних тенденцій. Туризм, як соціально-економічне явище не є винятком, а навпаки інтенсивно реалізує новітні технології, формує соціальні орієнтири та забезпечує економічний ефект. У зв'язку з цим в туризмі виникають нові напрями та види. Це вимагає подальшого поширення класифікації видів туризму. В контексті розвитку туристичної галузі Україні актуальним є аналіз видів туризму які притаманні усім регіонам.

Проблема визначення та класифікації різноманітних видів туризму знайшла вивчення у наукових працях В.Ф. Кифяка, М.П. Мальської, О.В. Музиченко-Козловської, В.І. Цибуха та ін.

Розвиток певних видів туризму залежить в будь якому регіоні від географічних, соціальних та економічних чинників. Становлення та поширення нових видів туризму також забезпечуються глобалізаційними процесами та науково-технічним прогресом. Адже інтернаціоналізація економік та запровадження новітніх наукових технологій сприяє виникненню та розвитку абсолютно нових напрямків в туризмі.

У вітчизняній науці представлена велика кількість класифікацій видів туризму за різними ознаками. Звичайно, що можна віддавати перевагу кожній з них, але будемо намагатись визначити найбільш оптимальну.

У Законі України «Про туризм» [42] наведено наступну класифікацію видів туризму:

- дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький;

мисливський; автомобільний; самодіяльний.

Звісно що ця класифікація не розкриває усіх видів та напрямів туризму. Більш того види туризму змішані за різними класифікаційними ознаками, наприклад: мета поїздки, спосіб пересування, вікова група та ін.

Класифікувати види туризму можна за різними ознаками, до найважливіших з яких належать: місце туризму, часові, територіальні характеристики, індивідуальні запити та фінансові можливості клієнтів.

В.Ф. Кифяк стверджує, що всі види туризму за метою поїздки тісно переплітаються між собою і виділити їх у чистому виді не завжди можливо. Наприклад, діловий туризм може поєднуватись з екскурсійним або спортивним, етнічний - з релігійним, екскурсійний - з рекреаційним і т.д. [19, с. 37-39].

У класифікації запропонованій авторами М.П. Мальською, В.В. Худо та В.І. Цибухом виділені різноманітні форми та види туризму і виявлено їх залежність від низки чинників [24].

В основі запропонованої класифікації Музиченко-Козловської лежить мета подорожі, мотиви, які викликають інтерес до певного виду туризму та туристичні ресурси, що використовуються при певних видах туризму. Як і кожен продукт на ринку, туристичні послуги повинні орієнтуватися на споживання. Розуміння мотивів потенційного туриста є визначальним при плануванні, формуванні і організуванні [30, с. 24-25].

Сформуємо подати найбільш оптимальну на думку Л. І. Коржилова класифікаційну таблицю видів туризму (табл. 1.1.1), у якій він пропонує поширити запропоновану таблицю класифікаційною ознакою (за ступенем підготовки). Це є доцільним, адже сучасний ритм життя зростає та транспортні можливості удосконалюються [22].

Розділимо цю ознаку на запланований та спонтанний туризм. Запланований туризм характеризується заздалегідь організаційним підходом. Це переважно стосується виїзного туризму, адже туристична поїздка за кордон вимагає певної підготовки (наявність необхідної суми коштів, збір документів, отримання візи, бронювання проживання, транспортних квитків та ін.)

Таблиця 1.1.1.

Класифікація видів туризму за різними ознаками

1. Географічний принцип	1.1. Внутрішній 1.2. Міжнародний
2. Напрямок туристичного потоку	2.1. В'їзний 2.2. Виїзний
3. Мета поїздки	3.1. Рекреаційний 3.2. Оздоровчий відпочинок 3.3. Пізнавальний відпочинок 3.4. Професійно-діловий туризм 3.5. Науковий (конгресовий) 3.6. Спортивний відпочинок 3.7. Шоп-тури 3.8. Пригоди 3.9. Паломницький 3.10. Ностальгічний 3.11. Екотуризм 3.12. Екзотичний 3.13. Елітарний 3.14. Курортний
4. Джерело фінансування	4.1. Соціальний 4.2. Комерційний
5. Спосіб пересування	5.1. Пішохідний 5.2. Авіаційний 5.3. Морський 5.4. Річковий 5.5. Автотуризм 5.6. Залізничний 5.7. Велосипедний 5.8. Змішаний
6. Засоби розміщення	6.1. Готелі 6.2. Мотелі 6.3. Пансіонати 6.4. Кемпінги 6.5. Намети
7. Кількість учасників	7.1. Індивідуальний 7.2. Сімейний 7.3. Груповий
8. Тривалість перебування	8.1. Короткочасний 8.2. Довготривалий
9. Розташування туристичного місця	9.1. Гірський 9.2. Водний 9.3. Сільський 9.4. Приміський
10. Інтенсивність туристичного потоку	10.1. Постійний 10.2. Сезонний
11. Організаційна форма	11.1. Організований 11.2. Неорганізований
12. Ступень підготовки	12.1. Запланований 12.2. Спонтанний

Розроблено на основі [19, с. 37; 24, с. 144-146; 30, с. 24-25]

У свою чергу, спонтанний туризм можна розглядати як організацію подорожі без серйозного планування. Такий вид туризму передбачає прийняття рішення про подорож не більше ніж 1 тиждень до самої подорожі. Цей вид туризму реалізується переважно в рамках споживання внутрішнього туристичного продукту. Цей вид туризму стає дуже популярним серед молодшої частини населення, адже молодь характеризується більшою мобільністю та вільним часом.

Також до спонтанного туризму можна віднести так звані «гарячі тури», коли турист не завжди може запланувати точну дату подорожі. Він отримує інформацію від туристичного підприємства стосовно найвигіднішої пропозиції туристичного продукту, який майже завжди виражається у курортному туризмі.

На сьогоднішній день необхідним є аналіз найбільш популярних видів туризму в регіонах України за класифікаційною ознакою – мета подорожі. Це дозволяє отримати картину розповсюдження певного виду туризму та сформувати групи за подібними видами.

Виходячи з проведеного аналізу, можна виділити 3 типу регіонів за різноманітністю видів туризму.

1) До першої групи регіонів відносяться: Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська, Чернівецька.

Як ми бачимо, західним регіонам України властива гомогенність у наявних туристичних ресурсів та видах туризму які переважно культивуються. Це перш за все зелений та рекреаційний туризм. Ці види туризму забезпечують повноцінний відпочинок туристу, покращує фізичний та моральний стан.

2) Другу групу регіонів складають: Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, Черкаська. Слід зазначити, що ці регіони представлені широким спектром напрямків туризму. Цієї групі властиві різні види туризму, починаючи від ділового, зеленого, закінчуючи релігійним. Але не можна виявити конкретний вид туризму, який переважає та об'єднує ці регіони.

3) Останню групу регіонів представляють області в яких туризм не має широкого різноманіття. До таких областей віднесемо: Донецьку, Луганську, Кіровоградську, Сумську.

Важливо підкреслити, що аналіз видів туризму за регіонами не визначає ступінь успішності або занепаду галузі. Він визначає види туризму які поширені за регіонами. На рис.1.1.1 визначені відсоткові показники розподілу видів туризму по регіонах України.

Визначення особливостей та групування видів туризму по регіонах України за метою подорожі сприяє визначенню державного напрямку розвитку як для окремих регіонів так і для держави взагалі.

Державна політика, яка буде враховувати як регіональні особливості і проблеми так і цілі національної стратегії розвитку безперечно буде забезпечувати підвищення конкурентоспроможності українського туристичного продукту.

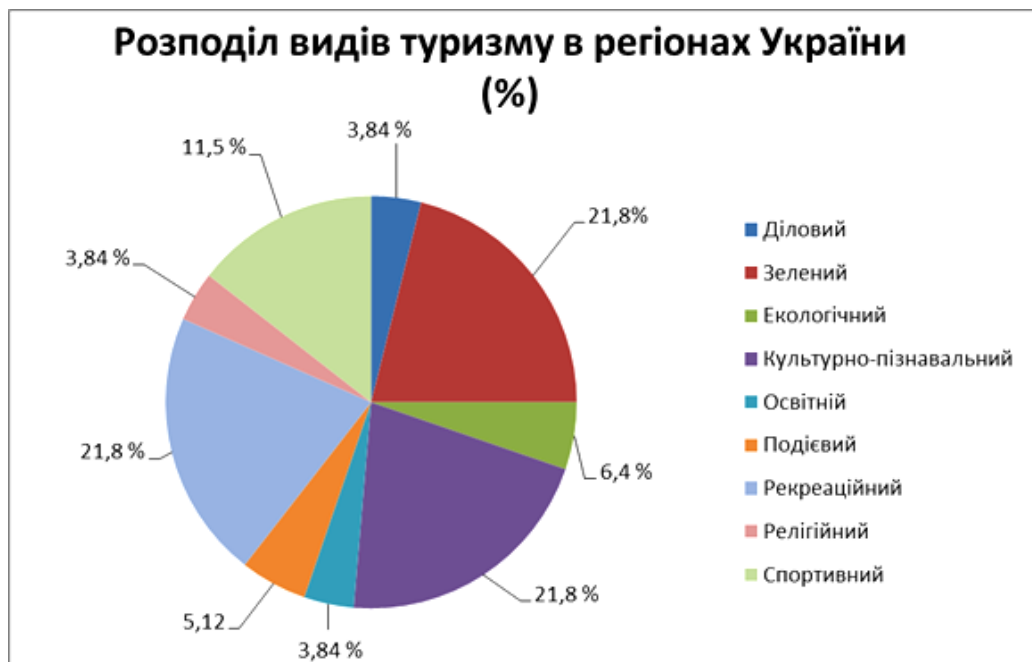

Рис. 1.1.1 Розподіл видів туризму в регіонах України [22]

З рисунку 1.1.1 можна заключити що найбільш поширеними видами туризму є зелений, рекреаційний, культурно-пізнавальний. Важливо підкреслити внутрішній перспективний характер споживання туристичного

продукту за даними видами. Дані види здатні створити альтернативу як для імпортного туристичного продукту так і для внутрішнього. Позитивні результати будуть залежати від зваженої державної політики, в основі якої буде лежати співпраця з національними туристичними підприємствами, зміцнення матеріально-технічної бази туристичних ресурсів та якісне просування національного туристичного продукту.

Отже, відокремлення областей України в окремі туристичні видові зони (групи) дозволяє більш гнучко підходити до розвитку та просування туристичного продукту як на національному так і міжнародному рівнях. Більш того, групування видів туризму є підґрунтям для оптимізації використання туристичних ресурсів та спрощує державний підхід до розвитку туристичної галузі спираючись на можливості та особливості туристичного ринку кожного регіону.

1.2. Природні ресурси розвитку туризму в регіоні

Туристично-рекреаційні ресурси Дніпропетровської області – це об'єкти, що використовуються чи можуть бути використані для відпочинку, туризму, лікування, оздоровлення населення. Вони можуть бути поділені на природні (природні умови, об'єкти, явища) та соціально-економічні (культурні об'єкти, пам'ятки архітектури, історії, археологічні стоянки, місця, пов'язані з перебуванням видатних діячів).

На сьогодні Дніпропетровська область, розташована у південно-східній частині України, яка є також і південною частиною Східноєвропейської рівнини та володіє найродючішими чорноземами степової зони, окрім потужного промислово-енергетичного потенціалу має достатньо цінні природні та історико-культурні ресурси для сталого розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфери.

Клімат області помірно континентальний, із м'якою малосніжною із

частими відлигами (середня температура січня -5°C) зимою і спекотним сухим із частими зливами і сильними (що приносять посуху) південними вітрами (середня температура липня $+22^{\circ}\text{C}$) влітку. Кількість опадів, більша частина яких припадає на теплий період, становить 400-490 мм на рік. Територія області становить собою хвилясту рівнину, сильно розчленовану глибокими долинами річок, балок і ярів. У правобережній частині розташована Придніпровська височина (до 196 м), що поступово знижується в південно-східному напрямку, а лівобережна частина зайнята Придніпровською низовиною та відрогами Приазовської височини (до 211 м). 270-кілометровий відрізок долини головної ріки України, що припадає на територію області, заповнений водами Дніпровського (1932 р.) і Дніпродзержинського (1964 р.) водосховищ. Добре вироблені долини дніпровських приток – Орелі, Самари, Вовчої, Мокрої Сури, Базавлука, Інгульця, Саксагані та ін., які істотно міліють у літній період, місцями створюють мальовничі ландшафти, що є природною окрасою Дніпропетровщини.

Своєрідністю дніпропетровського краю є унікальне поєднання природних умов, ландшафтів, різноманітних рекреаційних ресурсів із рядом емоційно потужних пам'яток історії, археології, монументального мистецтва та архітектури (зокрема, в області перебуває на обліку більше 8 тис. об'єктів історико-культурного надбання) [54].

Складність геологічної будови території Дніпропетровської області визначає різноманіття та унікальність тих геологічних об'єктів, які можна віднести в розряд геологічних пам'яток природи. На території області представлені майже всі групи пам'яток: стратиграфічні, петрографічні, мінералогічні, геоморфологічні, тектонічні, магматичні та палеонтологічні.

Дніпропетровська область знаходиться в степовій зоні України і займає площу 3192,3 тис. га, в тому числі землі лісового фонду становлять 192,8 тис. га, із них вкриті лісовою рослинністю 163,7 тис. га, а лісистість області – 5,6 %. Наявність потужних запасів мінеральної сировини і сприятливі ґрунтово-кліматичні умови зумовлюють високу концентрацію промислових об'єктів і

розвиток аграрного сектору. У результаті більша частина земель антропогенно трансформована. В таких умовах дуже складним є питання виявлення і заповідання природних територій і об'єктів цінних у рекреаційному відношенні.

Дніпропетровська область має 172 території та об'єкти природно-заповідного фонду, у тому числі 1 природний заповідник, 3 регіональні ландшафтні парки, 101 заказник, 52 пам'ятки природи, 3 заповідні урочища, 3 ботанічні сади, 1 дендрологічний парк, 8 парків парків-пам'яток садово-паркового мистецтва [46, с. 13; 15, с. 68-69]. Біологічні рекреаційно-туристичні ресурси Дніпропетровської обл. наведено на рис. 1.2.1

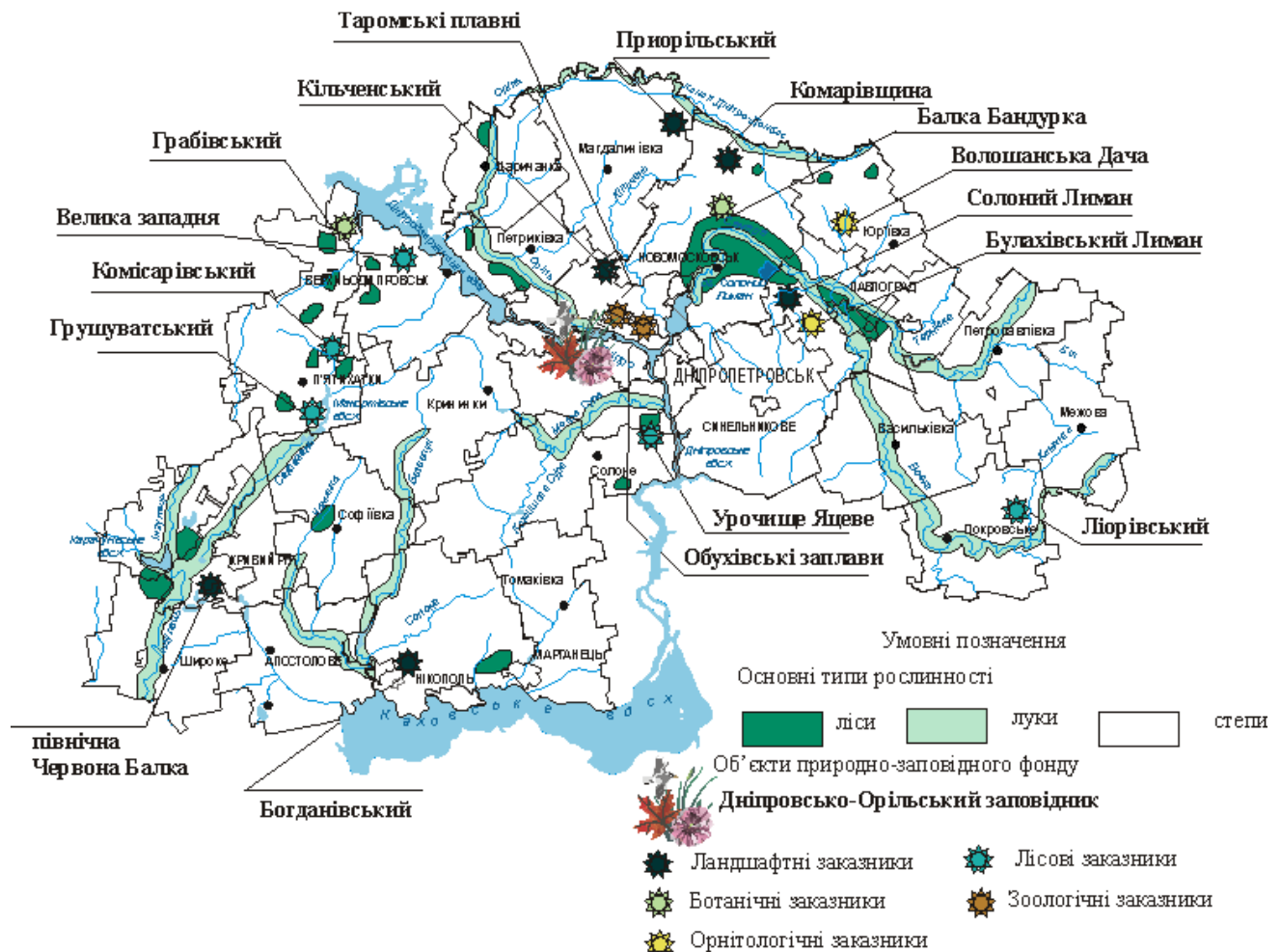

Рис. 1.2.1 Біологічні рекреаційно-туристичні ресурси
Дніпропетровської обл. [3]

Динаміка структури природно-заповідного фонду Дніпропетровської області наведена в таблиці 1.2.1.

Таблиця 1.2.1

Динаміка структури природно-заповідного фонду Дніпропетровської області (Екопаспорт 2018 с. 112-113)

Категорії територій та об'єктів ПЗФ	на 01.01.2015		на 01.01.2016		на 01.01.2017		на 01.01.2018		на 01.01.2019	
	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га
Природні заповідники	1	3766,2	1	3766,2	1	3766,2	1	3766,2	1	3766,2
Біосферні заповідники	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Національні природні парки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Регіональні ландшафтні парки	4	14000,1	4	14000,1	4	14000,1	4	14000,1	4	14000,1
Заказники загальнодержавного значення	23	26280,5	23	26280,5	24	29036,66	24	29036,66	24	29036,66
Заказники місцевого значення	80	47026,39	81	47959,4	81	47959,4	81	47959,4	81	47959,4
Пам'ятки природи загальнодержавного значення	3	148	3	148	3	148	3	148	3	148
Пам'ятки природи місцевого значення	50	356,9	50	356,9	50	356,9	50	356,9	50	356,9
Заповідні урочища	3	466,4	3	466,4	3	466,4	3	466,4	3	466,4
Ботанічні сади загальнодержавного значення	2	108	2	108	2	108	2	108	2	108
Ботанічні сади місцевого значення	1	27	1	27	1	27	1	27	1	27
Дендрологічні парки загальнодержавного значення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Дендрологічні парки місцевого значення	1	2,8	1	2,8	1	2,8	1	2,8	1	2,8
Зоологічні парки загальнодержавного значення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Зоологічні парки місцевого значення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення	1	45	1	45	1	45	1	45	1	45
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення	7	417,5	7	417,5	7	417,5	7	417,5	7	417,5
РАЗОМ	176	92644,8	177	93577,8	178	96333,99	178	96333,99	178	96333,99
Фактична площа ПЗФ	92644,8		93577,8		96333,99		96333,99		96333,99	
% фактичної площі ПЗФ від площі АТО	2,9		2,93		2,93		2,93		2,93	

З аналізу таблиці 1.2.1 видно, що суттєвим недоліком природних туристичних ресурсів є відсутність в області національних природних парків, дендрологічних і зоологічних парків загальнодержавного значення та місцевого значення, що значно знижує її рекреаційно-туристичний потенціал.

Дніпровсько-Орільський природний заповідник створено у 1990 р., займає площу 3766 га, куди входить акваторія Дніпра завширшки 50 м. У рослинному покриві заповідника переважають дубово-кленові ліси. Незначні площі займають ліси з верби білої, тополі білої, осики та вільхи. До Червоної книги України занесено 25 видів рідкісних рослин. Фауна заповідника – це понад 4 000 видів, у тому числі характерні представники іхтіофауни. Безпосередньо до території заповідника прилягає Миколаївський степ - ділянка, що є цінним зразком різнотравно-типчаково-ковилових степів.

Також в області налічується близько 1,5 тисячі водойм та ставків площею понад 26 тисяч гектарів, на півдні територія області омивається водами Каховського водосховища. 6,0 % території області займають ліси, головним чином по долинах річок Дніпро, Оріль, Самара і Вовча. Розташування гідрологічні та гідрогеологічні рекреаційні ресурси в межах Дніпропетровської області наведено на рис. 1.2.2

Найбільш значні лісові масиви – Самарський бір, що тягнеться уздовж берега Самари, та Дібровський ліс, розташований на південному сході Покровського району [15, с. 5].

Слід зазначити, що в межах області існує ряд місцевостей, де збереглися природні комплекси, які відповідають усім вимогам щодо національних природних парків, як за національними, так і за міжнародними критеріями. Зараз триває погодження проекту створення національного природного парку «Орільський» (територія має охоплювати землі басейну річки Орелі у п'яти районах області, з яких станом на кінець 2107 року погодження надали лише Царичанський та Юр'ївський райони, на черзі — Петриківський, Магдалинівський та Новомосковський райони). Крім цього, згідно з Проектом схеми екологічної мережі Дніпропетровської області в регіоні мають бути

створені національні природні парки «Самарський бір», «Базавлук», «Дібрівський ліс», «Верхньодніпровський».

Рис. 1.2.2 Гідрологічні та гідрогеологічні рекреаційні ресурси Дніпропетровської області

У подальшій перспективі національним парком має стати також регіональний ландшафтний парк «Дніпрові Пороги», а на базі національного природного парку «Самарський бір» має бути створений міжнародний біосферний заповідник «Присамар'я Дніпровське» (зі збереженням статусу національного природного парку).

Отже, область має великі можливості використання природних рекреаційних ресурсів як туристичних дестинацій.

1.3. Історико-культурні ресурси регіону як чинник розвитку туристичної діяльності

Археологічні знахідки свідчать, що окремі райони сучасної Дніпропетровської області були заселені впродовж усього доісторичного часу, починаючи з раннього палеоліту (100 тис. років тому). За часів Київської Русі Дніпром проходив знаменитий шлях «з варяг у греки». Вважається, що тодішні поселення, розташовані в прибережній річковій зоні, контролювалися князівством, хоча тут і не існувало літописних міст-фортець, йому підлеглих, як, наприклад, у Київській і Черкаській областях. У середині XIII ст. лісостепове Придніпров'я на довгі роки потрапляє під владу Золотої Орди. У наступні сторіччя (XIV-XVI ст.) за ці землі зі змінним успіхом змагалися Велике князівство Литовське і Кримське ханство. Величезний простір, розташований на далекій периферії, і недостатній військовий потенціал не дозволили ні одній зі сторін забезпечити істотну перевагу в боротьбі за Дике поле – так у ту пору називали цю частину території України. Наприкінці XV ст. за порогами Дніпра (а самий північний або перший з них – Кодацький – розташований у районі сучасного м. Дніпро) почали селитися козаки.

Центром українського козацтва і постійної напруженості для всіх загарбників українських земель стала волелюбна Запорозька Січ, заснована в 1550-х роках. Це узагальнена назва козацьких поселень, що існували впродовж XVI-XVIII ст. у різних місцях нижче дніпровських порогів у межах сучасних Запорізької, Дніпропетровської і Херсонської областей. Центр Запорозької Січі залежно від військово-політичної кон'юнктури періодично переміщався, але історія зберегла відомості про декілька з них, що існували в різний час. Хронологічно першою була Хортицька Січ (1552-1558 рр.), за нею пішли – Томаківська Січ (1584-1593 рр.), Базавлуцька Січ (1593-1630 рр.), Микитинська Січ (1628-1652 рр.), Чортомлицька (Стара) Січ (1652-1709 рр.), Каменська Січ (1709-1711 рр.), Олешківська Січ (1711-1734 рр.) і Нова Січ (1734-1775 рр.). [2]

Упродовж свого існування Запорозька Січ була залежною від Московської держави (потім Російської імперії), Речі Посполитої або Османської імперії і тільки в 1649-1659 рр. входила до складу земель, які контролювала українська повстанська армія Б. Хмельницького. Інтенсивне і доволі систематичне заселення території сучасної Дніпропетровської області почалося в другій половині XVIII ст. після закінчення другої російсько-турецької війни 1768-1774 рр. з будівництва нових міст. Тоді, захопивши пониззя Дніпра, а трохи пізніше додавши у свої володіння Причорномор'я, Приазов'я і Кримський півострів, Російська імперія практично ліквідувала загрозу спустошливих набігів з боку Османської імперії.

Експлуатація родовищ Криворізького залізорудного басейну (1881 р.) і відкриття залізничного сполучення з Донбасом (1882 р.) поклало початок формування одного з найбільших у нинішній Україні промислового регіону. На початку 1932 р. на базі п'яти округів (основна адміністративно-територіальна одиниця України того часу) створена Дніпропетровська область, а пізніше в 1938-1939 рр. частина її території увійшла до складу новостворених по сусідству Запорізької, Миколаївської і Кіровоградської областей.

У зв'язку з порівняно недавнім освоєнням цих земель, на території Дніпропетровщини збереглися цивільні адміністративні споруди тільки XIX-XX ст. Ширшим віковим спектром (XVIII-XX ст.) представлені архітектурні пам'ятки культового призначення (православні храми). Уздовж Дніпра охороняються пам'ятні місця Запорозької Січі відзначені монументами, а на теренах області є величезна кількість усіляких пам'ятників, встановлених у радянський період розвитку краю.

Про нерівномірність забезпечення районів області історико-культурними ресурсами свідчить картограма історико-соціокультурного потенціалу Дніпропетровської області (рис. 1.3.1)

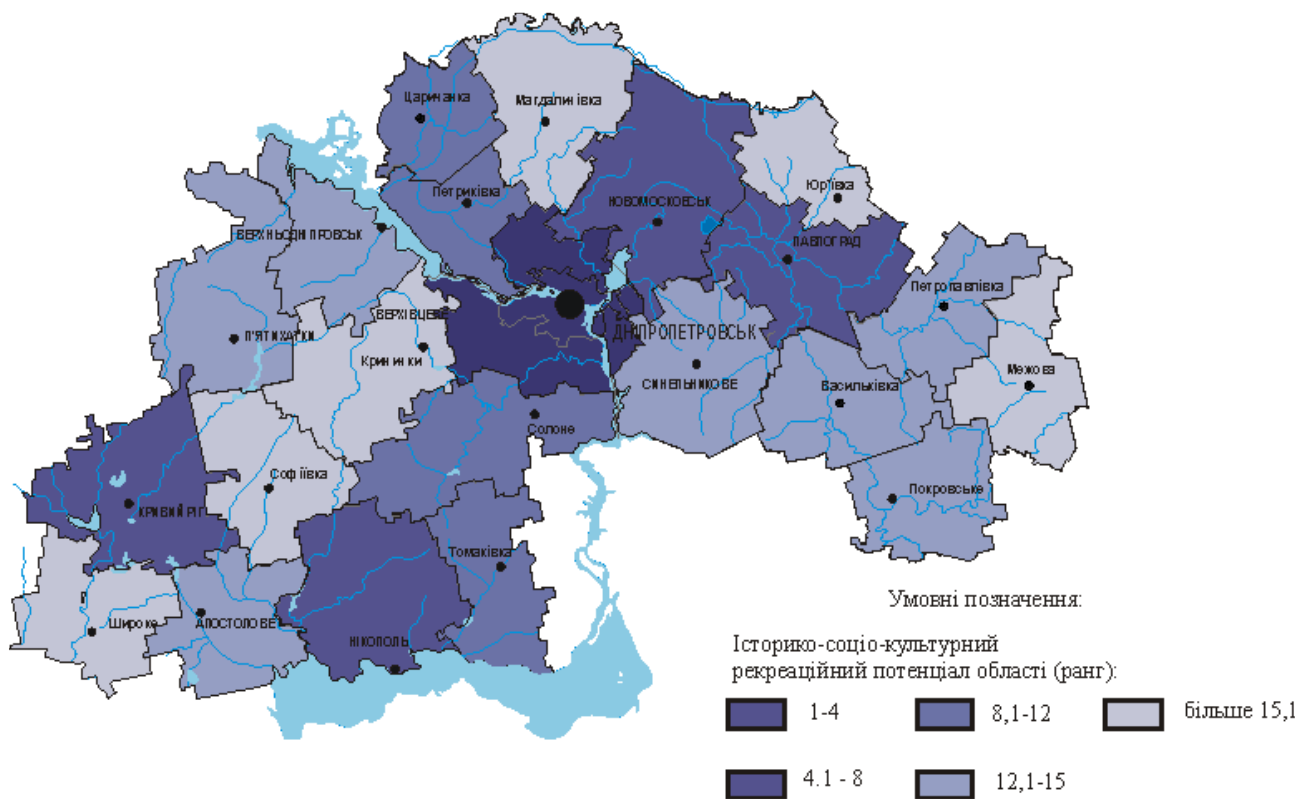

Рис. 1.3.1. Історико-соціокультурний потенціал Дніпропетровської області [3]

Одна зі специфічних рис Дніпровського регіону – поліетнічний склад населення, а відповідно і наявність фольклору різних народів. На цю особливість звернули увагу ще дослідники 19 ст. Одним з перших звернувся до вивчення культури та побуту представників різних етносів на досліджуваній території відомий історик А. Скальковський [4].

Переліки культурної спадщини покликані зробити популярною та загальнодоступною інформацію стосовно Національної нематеріальної культурної спадщини для всіх бажаючих, викликати зацікавленість у вивченні її витоків, долучити громадськість до її відтворення, охорони та збереження. Підвищити культурну компетентність, сприяти вихованню поваги до української мови та культурного розмаїття, національних традицій, шанобливого ставлення до нематеріальної культурної спадщини України.

Національний реєстр у будь-якій державі є основним інструментом державної інвентаризації елементів НКС, але це не лише інформаційно-

довідкова база даних, він сприяє регуляції культурної політики у сфері діяльності зі збереження нематеріальної культурної спадщини в країні, передачі знань для нащадків унікальних елементів НКС і широкого доступу світової спільноти до даних елементів. Тому на сьогодні для України нагальним питанням є удосконалення Національного реєстру елементів НКС і створення електронної версії цього реєстру.

Зазначимо, що історико-культурні ресурси області мають міжнародне визнання. Так до Репрезентативного списку ЮНЕСКО від України внесено ряд об'єктів Дніпропетровщини:

- «Петриківський розпис» (Дніпропетровська область, 2013);
- «Козацькі пісні Дніпропетровщини» (Дніпропетровська область, 2016).

Починаючи з 2012 року до Національного реєстру внесено:

- «Петриківський розпис» смт Петриківка, Дніпропетровська область, 2012 рік (рис. 1.3.2);
- «Козацькі пісні Дніпропетровщини» Дніпропетровська область, 2014 рік.

Рис. 1.3.2 Петриківський розпис

До складу Дніпропетровської області входить 22 райони, 20 міст, 46 селищ і 1438 сіл. Населення області складає 3422,9 тис. жителів (або 7.2% населення країни), з яких міське становить 2856,3 тис. жителів (82,9 % населення області). Кожен з населених пунктів має унікальні історико-

культурні туристичні ресурси.

Дніпропетровськ. Територія сучасного міста була заселена з давніх часів. Про це свідчать численні знахідки, які зберігаються в історичному музеї ім. Д. Яворницького. Саме місто під назвою Катеринослав було засноване 1776 року. Свідченням цього є пам'ятний знак «Катерининська миля». Тоді, під час подорожі Катерини II своїми володіннями, почалося будівництво Преображенського собору – однієї з найвизначніших пам'яток архітектури міста. У 1790 р. за проектом архітектора І. Старова на території мальовничого парку - нині пам'ятки садово-паркового мистецтва, заснованої наприкінці XVIII ст. запорізьким козаком Лазарем Глобою, був збудований палац для графа Потьомкіна.

У різні часи на Катеринославщині побували видатні діячі української та російської науки і культури. У 1820 р. у місті відбував заслання О. Пушкін, якому тут встановлено пам'ятник. Під час Кримської війни в одному з госпіталів міста працював видатний хірург М. Пирогов.

З Катеринославом пов'язане життя і творчість талановитого українського поета, публіциста та етнографа І. Манжури.

1926 року місто перейменоване на Дніпропетровськ. Детальніше з його історією можна ознайомитися у міському історичному музеї.

Кривий Ріг. Територія, де розташоване місто, була заселена з давніх часів. Перші поселення людини з'явилися тут понад 40 тис. років тому. Про це свідчать розкопки великого кургану Царева Могила, сарматських курганів, а також поховань кочівників.

Заснували місто запорізькі козаки-зимівники у середині XVII ст. Своєю назву воно отримало від довгого кривого мису або «рогу», що утворився на місці впадіння р. Саксагань в р. Інгулець. 27 квітня 1775 р. в урочищі Кривий Ріг була заснована станція поштового тракту, яка й поклала початок сучасному місту. Довгий час Кривий Ріг був військовим поселенням.

Надра Криворіжжя багаті на корисні копалини, серед яких найважливішою є залізна руда. Пошуки родовищ руд почалися у другій

половині XVII ст., а перші гірничодобувні роботи були проведені у 70-х рр. XVIII ст. 1881 року відкрито Саксаганський рудник, де залізну руду видобували відкритим способом.

У межах міста розташований заказник «Північна Червона балка», пам'ятка природи - скелі МОПРу, Криворізький ботанічний сад та два парки - пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Новомосковськ. Перші поселення на території сучасного Новомосковська з'явилися у III тис. до. н. е. Місто засноване як хутір-зимівник у XVII ст. У 1688 р. тут була споруджена Новобогодарська фортеця, а в першій половині XVIII ст. – збудоване вартове укріплення для захисту від набігів кримських татар. Новомосковці брали активну участь у Коліївщині – повстанні під проводом Максима Залізняка.

Цікавою історико-архітектурною пам'яткою є дерев'яний собор, збудований без єдиного цвяха за проектом архітектора Я. Погрібняка у 1781 р. Нині в ньому розміщуються експонати Новомосковського краєзнавчого музею, де можна ознайомитися з історією міста.

Отже, найбільший історико-культурний туристичний потенціал має м. Дніпро як великий індустріальний, науковий та культурний центр України з населенням понад 1 млн. осіб. Довгий час місто було закритим для іноземців з огляду на розміщені тут важливі військові об'єкти. У Дніпрі вироблялися радянські крилаті ракети СС-20.

Найвідомішими є культурно-архітектурні пам'ятки області розташовані в Старих Кодаках, місця боїв козацьких військ з польською шляхтою під Жовтими Водами та в Княжих Байраках, історико-архітектурні пам'ятки в Дніпропетровську; скіфські кургани IV ст. до н.е., місця розташування козацьких січей, музей ужиткового мистецтва в Петриківці. Найцікавіші об'єкти туризму – палац Г.Потьомкіна (1790 р.); Миколаївська церква та Преображенський собор (XIX ст.); Козацька фортеця (1635 р.); могила кошового отамана (1680 р.); Троїцький собор (1773–1780 рр.); Самарський монастир (1786 р.); музей прикладного мистецтва петриківського художнього

орнаменту; Варваринська церква з дзвіницею (1754 р.); укріплення української лінії (1731 р.); Вознесенська церква (1823 р.), давні кургани та могильники; театри, філармонії; музеї.

Отже, Дніпропетровська область, маючи потужний рекреаційний потенціал, повинна більш активно виходити на світовий ринок туризму, тим самим залучати іноземних туристів та інвесторів. Розвиток туризму та санаторно-курортної сфери в регіоні призведе до збільшення доходів, що надходять в регіональні і місцеві бюджети і тим самим покращать рівень життя населення. Крім того, це позитивно позначиться на зростанні попиту на продукцію місцевої промисловості, збільшенні об'єктів туризму, стану кон'юнктури у будівництві та інфраструктури в регіоні, дозволить вирішувати проблеми зайнятості й екології.

Проведений аналіз зробити певні висновки щодо основних категорій потенційних споживачів туристичних і супутніх послуг, їх потреб. За віковим критерієм та рівнем доходів (чутливістю до цін) у контексті розвитку туристичної галузі Дніпропетровської області можна виділити наступні сегменти споживачів туристичних послуг:

- молоді, активні туристи, чутливі до цін (головним чином студентська та учнівська молодь з України, а також з інших країн СНД);
- іноземні дорослі та літні туристи (як чутливі до цін, так і з порівняно високим рівнем доходів);
- дорослі туристи з України, чутливі до цін (у т.ч. сім'ї з дітьми);
- дорослі туристи з вищим рівнем доходів (у т.ч. сім'ї з дітьми);
- досвідчені туристи різного віку та рівня доходів зі специфічними потребами і вимогами щодо туристичних послуг та супутнього сервісу.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У ДНІПРОПЕТРІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Організація туристичної діяльності в регіоні

Сьогодні туризм в Україні переживає складні часи, оскільки кількість в'їзних туристів починаючи з 2014 р. постійно зменшувалася (табл. 2.1.1). Потік внутрішніх туристів зменшився, у 2014–2017 рр. середня кількість туристів зменшилася майже в три рази. Незважаючи на незначне поліпшення ситуації у 2016 р., туризм сьогодні потребує серйозної підтримки та переосмислення з боку України.

Впродовж останніх років середньорічний приріст в'їзного туризму в Україні становив 6,8%. У 2014–2017 рр. у зв'язку з проведенням антитерористичної операції в окремих регіонах та тимчасовою окупацією частини території України спостерігається скорочення іноземних громадян, які відвідали Україну вдвічі. Так, у 2013 р. їх кількість становила 24,7 млн осіб, а в 2014 р. – лише 12,7 млн осіб, у 2015 р. – 12,4 млн, у 2016 р. – 13,3 млн, у 2017 р. – 14,2 млн осіб (табл. 2.1.1).

Таблиця 2.1.1

Туристичні потоки Дніпропетровській області, (осіб), [Error! Reference source not found.]

Роки	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами – усього	Із загальної кількості туристів		
		іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2000	90907	23367	7184	60356
2001	93396	19148	7868	66380
2002	107517	26643	10717	70157
2003	190959	29658	13741	147560
2004	86153	16444	13883	55826
2005	100271	13989	17977	68305
2006	99744	15540	22295	61909
2007	114679	17661	28682	68336

2008	120151	20029	30022	70100
Продовження табл. 2.1.1.				
2009	91425	16606	22063	52756
2010	88821	17656	24938	46227
2011	60055	1541	23882	34632
2012	35428	760	25023	9645
2013	54415	778	31107	22530
2014	39010	112	22320	16578
2015	30922	31	17197	13694
2016	40376	114	23571	16691
2017	47675	26	32487	15162

Спираючись на данні про наявні та перспективні туристичні ресурси, в області проводиться робота з визначення можливих заходів стимулювання в'їзного туризму.

У цьому підрозділі ми спробуємо докласти зусиль до розвінчання міфів щодо туристської непривабливості краю та відсутності цікавих туристських об'єктів. Усі об'єкти, про які буде йтися нижче, складають усього лише незначну частку від загальної туристської скарбниці краю. Ці туристські «скарби» регіону будемо розбирати за окремими туристськими районами, виділеними на теренах Дніпропетровщини Афанасьєвим О.Є., науковцем Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (рис. 2.1.1). [4].

Центральний туристський район. Центральний туристський район територіально охоплює простори таких адміністративних одиниць, як Дніпропетровський район, міста обласного підпорядкування Дніпропетровськ та Дніпродзержинськ. Це територія розвитку т.зв. «міських і приміських» форм і видів туристської діяльності. Вже сьогодні тут активно діють значні туристські комплекси, широко відомі і розрекламовані у тому числі і далеко за межами самого регіону: Вілла «Материк» на узбережжі Голубого озера біля Кам'янська, серія закладів відпочинку у живописних місцях м. Дніпро і його найближчих околиць – креативклуб «Бартоломео», «Гнездо глухаря», «Хутор», бази відпочинку «Барракуда», «Жемчужина», «Мустанг» тощо. Вже через те,

що до складу району входять такі значні міста, як Дніпро та Кам'янське, зрозуміло, що тут розвиваються усі можливі для регіону види туризму, туристська індустрія орієнтується передусім на вибагливого споживача – як місцевого, так і приїжджого.

Рис. 2.1.1 Туристські райони Дніпропетровської області [4].

Головні і найпопулярніші для відвідування туристські об'єкти розміщені передусім у цих двох містах. Для району розроблені і діють багато різноманітних як загальних, так і тематичних екскурсій. Серед авторських розробок – такі екскурсійні маршрути, як: «Дніпро крізь століття», «Симфонія Дніпровських хвиль», «Дніпро – космічне серце України», «Святе місто – Іордань на Дніпрі», «Кам'янське – мегаполіс в мініатюрі», «Слідами Ігнатія Ясюковича», «Поляки в козацьких степах» та інші.

Зупинимося на деяких з найцікавіших для відвідання об'єктах району. Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького. Дніпровський історичний музей (ДІМ) ім. Д.І. Яворницького – один з найстаріших музеїв України, своєрідний музейний комплекс, до складу якого

входить 5 відділів – філій. Музей засновано 1849 р. громадськістю міста з ініціативи та за безпосередньої участі Катеринославського губернатора А.Я. Фабра та директора училищ губернії Я.Д. Грахова. З 1902 по 1933 рр. музей очолював видатний український історик, академік Д.І. Яворницький (1855–1940), ім'я якого було присвоєно музею 1940 р. Будинок, в якому сьогодні розташована основна експозиція музею, був збудований у 1905 р. під наглядом архітекторів Г.К. Сандецького та Г.І. Панафутіна на зразок будинку Гофмана в Берліні в неогрецькому стилі. Є пам'яткою історії національного значення. До будівлі у 1975 році була зроблена 3-х поверхова бетонна прибудова за проектом архітектора В.О. Зуєва, в якому сьогодні розташовується Діорама «Битва за Дніпро». ДІМ накопичив 250- тисячне зібрання музейних предметів – різноманітних історичних та культурних пам'яток. Серед численних пам'яток вирізняються унікальні предмети: археологічні знахідки – Керносівський ідол та Наталіївська стела III тис. до н. е., половецькі кам'яні баби X–XIII ст., скіфські та сарматські древності, реліквії запорізького козацтва (зброя, клейноди, одяг, живопис, документи), стародруки, багаті нумізматична, архівна та фотографічна колекції тощо. Щороку в музеї та за його межами експонується майже 60 різноманітних виставок. Співробітники ДІМ уперше в Україні запровадили принципово новий тип екскурсій – нічні театралізовані екскурсії-вистави, відвідати які варто порадити кожному. Будинок-музей Д.І. Яворницького Музей у цілому було відкрито 3 листопада 1988 р. – це був перший в країні меморіальний музей, присвячений спадщині історика. Для відвідувачів меморіального будинку-музею наукові співробітники організовують різноманітні виставки, тематичні та музичні вечори, майстеркласи з петриківського розпису та різних видів народної творчості, семінари та конференції, присвячені Д.І. Яворницькому, історії краю та України.

Академік Дмитро Іванович Яворницький (Еварницький; 1855 – 1940 рр.) є видатним дослідником історії запорозького козацтва і культурно-громадським діячем України кін. XIX – поч. XX ст., історик, археолог, етнограф,

фольклорист, письменник, людина надзвичайно різнобічних інтересів, майже все своє життя присвятив вивченню історії запорізького козацтва, вінцем якого стала «Історія запорізьких козаків» у трьох томах. Д.І. Яворницький не лише збирав і вивчав писемні та усні джерела, але й сам сховався майже всю Україну. Об'їздив місцевості, де розміщувалися запорозькі Січі, багато разів спускався через дніпровські пороги, оглядав острови, балки, кладовища, вивчав церковні старожитності, всі більш-менш значні приватні зібрання, записував козацькі пісні та народні перекази. Під керівництвом Д.І. Яворницького і за його особистою участю було розкопано тисячу археологічних пам'яток. Як фольклорист та етнограф записав близько десяти тисяч народних пісень, переказів, інших джерел. Окрему видатну роль Д.І. Яворницький відіграв в культурно-громадському житті Наддніпрянщини й передусім міста Дніпропетровська (до липня 1926 р. – Катеринослава). Тут він понад 30 років очолював Історичний музей (музей ім. О. Поля), викладав в середніх та вищих навчальних закладах (в т.ч. в Дніпропетровському держуніверситеті), керував губернським архівним управлінням, науково-дослідною кафедрою українознавства, написав історію міста (1937 р.), постійно перебував у гущині місцевого життя. За деякими версіями, саме йому належить авторство назви міста Катеринослава – Січеслав, яка неофіційно вживалася в 1918 р. Завдяки невтомній праці вченого та його авторитетові в краї була збережена від знищення лєвова частка його історикокультурної й духовної спадщини. Поховано видатного вченого у Дніпропетровську, біля історичного музею, що носить його ім'я.

Потьомкінський палац – палац культури студентів ім. Ю.О. Гагаріна Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара Палац князя Потьомкіна – одна з кращих будівель міста, його перша кам'яна будівля, пам'ятник архітектури стилю класицизму кін. XVIII ст. У 1790 р. за проектом видатного російського зодчого І.Є. Старова було збудовано палац, що належав наміснику краю князю Г.О.Потьомкіну. В роки царювання Павла I палац було занедбано і напівзруйновано. В 1830-і рр. постало питання про реставрацію

палацу, тому що його стан був надто плачевний – даху не було, багато колон в лоджіях завалилися, нічого не залишилось від внутрішнього оздоблення приміщень. При перебудові фасад будинку було суттєво спотворено. Лише в 40-і роки XIX ст. палац було відбудовано місцевою владою під будинок дворянських зборів. В 1849 р. в одному з приміщень палацу зусиллями місцевого промисловця і мецената О.М. Поля був відкритий музей старожитностей Катеринославської губернії. Після революції 1917 р. палац було перетворено в будинок відпочинку для трудящих міста. Під час війни палац був сильно пошкоджений. В 1952 р. палац відновлений і відтоді його господарями стала студентська молодь міста. У 1997 р. в Палаці відкрито галерею «Гетьмани України», а з 2005 р. знаходиться й Музей ДНУ. «Український будинок» В. Хреннікова – Гранд-Отель «Україна».

Володимир Миколайович Хренніков – нащадок купецького роду, вирішив побудувати прибутковий будинок на місці власного дому. Він був не лише домовласником, але й освіченим інженером-технологом, відомим меценатом – матеріально підтримував катеринославську «Просвіту», давав кошти на різні українські видання, сприяючи тим самим культурному розвитку краю. Будівля побудована на розі Катерининського (суч. К. Маркса) проспекту і вул. Первозванівської (суч. Короленко) в 1910–13 рр. В чотириповерховій цегляній будівлі поєднані стиль українського бароко і модерну. За задумом господаря, будівля повинна була об'єднувати функціональний раціоналізм і вирішення фасаду в українському стилі. Фасади вирішені в стилі українського модерну, багато декоровані, прикрашені керамічними поліхромними вставками з стилізацією під народний орнамент. Первісно будинок завершували п'ять башт, стилізованих під традиційні шатрові завершення українських дерев'яних храмів. Після революції 1917 р. в будівлі розміщувався художній музей і театр юного глядача, під час II Світової війни – офіцерське казино та кінотеатр «тільки для німців» – «Вікторія». Після війни будівля відновлена за проектом архітектора В. Зуєва в спрощеному вигляді, і пристосована під готель «Україна». Після реконструкції збережена одна башта, при цьому кардинально

змінено її архітектурне вирішення. Сьогодні в будинку розміщується приватне підприємство – «Гранд-Отель «Україна».

Англійський клуб – Будинок губернатора Одна з перших кам'яних будівель міста Катеринослава. Резиденція Англійського клубу (1838–80-і рр.) та катеринославських губернаторів (1890-і – 1917 рр.). Будинок Катеринославської Ради робочих і солдатських депутатів (1917 р.). У роки революції на поч. XX ст. цей будинок називали «Катеринославським Смільним», оскільки тут розташовувалася Рада робочих і солдатських депутатів. Завдяки цій обставині будівля була узята під охорону держави як пам'ятник історії. Сьогодні будинок є пам'ятником архітектури національного значення. Збереглися деталі інтер'єру.

Міський сад – Парк ім. Л. Глоби Початок нинішньому парку поклав в кін. XVIII ст. відставний запорізький осавул Лазар Глоба. Близько 1793 р. старий козак помер. В 1795 р. спадкоємці Глоби продали ділянку суконній фабриці – найбільшому підприємству нового Катеринослава. Фруктовий сад на короткий час прийшов в запустіння, щоб згодом перетворитися на Катеринославський Казенний ботанічний сад. У 1805 р. імператор Олександр I наказав перетворити «принадлежащий Екатеринославской фабрике сад для разведения разсадника полезных дерев, дабы можно было снабждать оными Новороссийский край». Колишній фруктовий сад Глоби віддали «для учреждения плантаций шелковичных, сладких и горьких каштанов, акаций, Итальянской осокори и некоторых Американских скоро растущих и тамошнему климату свойственных, равным образом и дерев фруктовых лучших родов». Головним садівником Катеринославського казенного саду в 1807 – сер. 1840-х рр. був Адам Андрійович Гуммель (Hummel) родом з німецького міста Майнгейм на Рейні. У 1817 р. новий імператорський указ заснував тут ще і «училище садоводства с питомником фруктовых и лесных деревьев, кустарников, кормовых и растительных трав». У перш. пол. XIX ст. Казенний сад називали «капитальною достопримечательностью» Катеринослава. «Золотий вік» Катеринославського казенного саду завершився разом із смертю Гуммеля. У 1858 р. училище

садівництва скасували. Територія саду була розділена на дві частини – Міський і Технічний сади. Міський сад був відкритий для публіки. Технічний – здавався в оренду, тут як і раніше розміщувалися дослідні ділянки, оранжереї, знову виникла школа садівництва й городництва. На поч. ХІХ ст. Міський сад узяв в оренду Англійський клуб, в 1904 р. тут спорудили літній театр. З 1 липня по 25 вересня 1910 р. в Катеринославі проходила «Південноросійська обласна промислова, сільськогосподарська й кустарна виставка». Вона розміщувалася в західній частині Міського саду. Виставка ця стала апофеозом модернізації Півдня Росії перед Першою Світовою війною і революційними потрясіннями, й наочно відображала рівень розвитку сільського господарства і промислових підприємств. Після революції Міський і Технічний сади знову з'єднали в один парк. У 1924–30 рр. провели його капітальну реконструкцію, перепланували й упорядкували територію, а сам парк назвали «Парком культури і відпочинку». У 1930-ті рр. парк змінив декілька назв, аж поки в 1939 р. отримав ім'я загиблого льотчика Валерія Чкалова.

У 1936 р. в рекордно короткі строки була споруджена дитяча залізниця – яскравий пам'ятник сталінської епохи в Дніпропетровську. Це була перша дитяча залізниця в Україні й друга в СРСР (після дороги в Тбілісі). Дніпропетровська дитяча залізниця називалася «Малою Сталінською», по аналогії з «Великою» Сталінською – колишньою Катерининською (нині – Придніпровська). У 1950 р. побудували літній кінотеатр, 1964 р. – закритий павільйон «Дніпровські зорі», 1974 р. з'явилася естрада, 1978 р. на озері звели оригінальний літній театр (на місці старого, з 1952 р.), який сильно змінив звичні контури парку. У 1992 р. парку присвоїли ім'я запорозького козака Лазаря Глоби. У 1998 р. парк набув статусу Центрального дитячого.

Монастирський острів Монастирський острів – одне з найромантичніших і привабливіших місць Дніпропетровська. За однією з легенд, острів був названий Монастирським на честь побудованого на ньому у ІХ ст. візантійського монастиря, що історично та археологічно не підтверджено. Вважається, що вперше острів згадується в Житії св. Феодосія як

найпівнічніший пункт, куди дійшов в своїй місії Християнського учення один з учнів Христа – Андрій Первозванний. Існують версії, що на цьому острові зупинялася княгиня Ольга під час подорожі до Царгороду (Константинополю) 957 р., відвідував князь Володимир Великий в поході на Корсунь (Херсонес) в 988 р. Коли в 1152 р. великий князь Мстислав Ізяславович розбив половців при річці Орель й на Самарі, то і він відвідав «святий Дніпровський острів Монастирський і всіма силами прагнув підтримати ці святі місця від нападу кочівників», – як про це повідомляють «Матеріали для історико-статистичного опису Екстерінославської єпархії», ч. 1. Протягом історичного часу острів неодноразово змінював свою назву, головним чином – за прізвищами його власників: Прозоровський, Рябінінський, Буряковський, Богомолівський. У 1956 р. острів отримав нову назву – Комсомольський. Був зведений пішохідний міст через Дніпро, який з'єднав острів з парком ім. Т. Шевченка, одночасно острів увійшов до складу парку. В північній частині острова виходять на денну поверхню унікальні найдавніші гірські породи Українського кристалічного щиту. Комсомольський острів став чудовим місцем відпочинку, на ньому був розбитий парк, зведений найвищий в Україні пам'ятник Т. Г. Шевченку – Кобзарю (автори пам'ятника – І. С. Зноба, та В. І. Зноба). На острів можна потрапити уже не лише через міст, але й канатної дорогою. На Монастирському острові розташовані Акваріум (ДНУ ім. О. Гончара), зоопарк, міський пляж.

У 1999 р. на острові, якому міська влада присвоїла також й попередню назву – о. Монастирський, побудований Св. Миколаївський Храм. Ця церква, що стоїть на самому краю острова, красиво відсвітлюється вогнями у темний час доби.

Південний машинобудівний завод ім. О.М. Макарова. Дніпропетровськ називають містом на трьох пагорбах. Задля справедливості варто було б уточнити, що один із цих пагорбів займає «Південмашград». Це кілька заводських селищ, величезні житлові масиви, на території яких споруджено понад 400 будинків! Дітище Олександра Макарова Південмаш – це фактично місто в місті з усією інфраструктурою: магазинами, школами, дитячими

комбінатами, спортивними майданчиками, кінотеатрами. З 1956 р. Південний машинобудівний завод (ПМЗ) був перепрофільований на виробництво бойових ракет, в зв'язку з чим м. Дніпропетровськ від серпня 1959 р. й декілька десятиліть було «закритим містом». Завод виробляв бойові ракети та техніку, що стояли на озброєнні всього СРСР. Тут був створений та випущений РН «Зеніт», з яким наше місто вийшло на міжнародну арену, задіяний в програмі «Морський старт». В Дніпропетровську створені 4 покоління бойових міжконтинентальних ракет, більше 400 супутників, ряд ракетоносіїв. Завдяки «Південмашу» в м. Дніпропетровську збудували один з кращих в Україні спортивний палац. ДП «ВО «ПМЗ ім. О.М. Макарова» на цей час є єдиним підприємством в Україні, яке займає монопольне становище на загальнодержавному ринку з виготовлення ракетно-космічної техніки та надання пускових послуг та здійснює стратегічно й економічно важливу задачу щодо використання космосу в інтересах оборони і безпеки держави. У 2002 р. розпочата підготовка виробництва та освоєння нових видів продукції – вітроенергетичних установок, космічних апаратів («Мікросупутник», «Січ - 1М») та ін. Починаючи з 2004 р. підприємство разом з підприємствами Росії модернізує стратегічні ракетоносії по темі «Дніпро» для запуску цивільних космічних апаратів. Разом з ДКБ «Південне» підприємство відпрацьовує вузли та агрегати для космічного носія «Вега» Європейського космічного агентства. Розпочата реконструкція та створення потужностей підприємства для виготовлення ракетоносія «Циклон-4», що створюється для участі в українськобразильському проєкті запуску супутників з космодрому Алькантар (Бразилія). Національний центр аерокосмічної освіти молоді ім. О.М. Макарова Національний центр аерокосмічної освіти молоді ім. О.М. Макарова (НЦАОМ) створений в 1996 р. Цікаво, що в 1910 р. поряд з сучасним центром в феодосійських казармах існував гурток повітроплавання студентів Катеринославського гірничого училища, де члени гуртка здійснювали польоти на планерах. До центру входить музейний комплекс з експозицією космічної техніки в реальних розмірах, «Січ-1» – перший штучний супутник Землі

Суверенної України, моделі ракетноносіїв «Циклон-2» і «Циклон-3» тощо. Окремі стенди присвячені головному конструктору ракет М.К. Янгелю, експрезиденту України Л.Д. Кучмі, який працював в КБ «Південне», О.М. Макарову.

Основними стратегічними напрямками діяльності НЦАОМ є практична реалізація державної молодіжної політики в галузі аерокосмічної освіти, створення сприятливих умов для інтелектуального розвитку молодого покоління, пошук і всебічна підтримка талановитої молоді, формування науково-технічної еліти, яка здатна забезпечити для України провідні позиції в галузі авіаційно-космічної та ракетної техніки.

Амурський (Міст №1 – Старий) міст. Цей двоярусний міст, нижньою частиною якого рухаються потяги, а верхньою – автомобілі, в офіційних документах має номер 1, бо вперше з'єднав два береги Дніпра ще в далекому 1884 р. У 1889 р., на Всесвітній промисловій виставці в Парижі, Амурський міст був нагороджений золотою медаллю. Пам'ятник інженерного мистецтва національного значення. Спорудження моста в Катеринославі передбачав ще князь Г. Потьомкін. У 1796 р. улаштували наплавний міст і перевіз через Дніпро. Чимало зусиль для отримання дозволу на спорудження мосту в Катеринославі доклав Олександр Поль. Розпорядження на будівництво залізниці з мостом через Дніпро було дано в 1881 р. Дорога, що отримала найменування Катеринославської, була побудована в 1884 р., пов'язавши Катеринослав з Лозово-Севастопольською й Харково-Миколаївською дорогами, встановивши міцне сполучення між двома промисловими басейнами – Кривбасом і Донбасом, тим самим заклавши підґрунтя для активного промислового розвитку міста та усього регіону взагалі. Міст через Дніпро свого часу став прикрасою дороги, технологічним шедевром, взірцем технологічної думки. Сучасники порівнювали його з дивом, доти небаченим в придніпровських степах. Автором проекту моста був інженер Микола Аполлонович Белелюбський, який став професором Петербурзького інституту шляхів сполучення в 28 років (!). Грандіозна металева двохярусна споруда

загальною вагою 9525 тон простяглася між двома берегами Дніпра завдовжки 645 сажнів (1376 м). По своїх розмірах тоді це був третій міст в Європі (після Олександрівського моста через Волгу й Мурдейського моста в Голандії). 18 травня 1884 р., в день відкриття, міст був найдовшим в Європі та першим двоповерховим. У 1889 р., на Всесвітній промисловій виставці в Парижі, Амурський міст був нагороджений золотою медаллю.

Мерефо-Херсонський міст Другим мостом через Дніпро в районі міста став Мерефо-Херсонський. За свою художню виразність, визначні технічні якості, перевірений на міцність часом, він узятий під охорону держави як пам'ятник архітектури. У 1912–14 рр. був розроблений його проект, але до будівництва приступили тільки в 1930 р. Автором проекту моста Н.М. Дзвонівим було запропоновано уперше в історії мостобудування застосувати монолітний залізобетон. 35 залізобетонних арок і обидва металеві прольоти по 52 метри кожен спорудили всього за сім місяців, а весь міст звели всього за рік і чотири місяці, він був зданий в 1932 р. Його загальна довжина склала 1610 м. В 1932 р. міст був найбільшим арочним залізничним мостом на території СРСР та в Європі. Крім того, міст унікальний й тим, що має криву в плані, потяг робить поворот прямо під час руху мостом. Легке мереживо моста, його арочні залізобетонні прольоти «легкої і сміливої конструкції», що відбиваються у воді над Дніпром, завершили прекрасну дніпровську панораму і зробили його одним з самих впізнаваних символів Дніпропетровська. Старовинна Кодацька фортеця Ідея спорудження на Дніпрі фортеці, яка б контролювала шлях з України на Запоріжжя, висувалася неодноразово. У січні 1635 р. сейм Речі Посполитої, яка тоді панувала на українських землях, виділив кошти на будівництво фортеці в районі Кодацького порогу. Того ж року навесні коронний гетьман Станіслав Конєцпольський почав будувати фортецю. Чотирикутне в плані укріплення з висунутими бастіонами й сухим ровом звели за проектом французького інженера Гійома Левассера де Боплана (за іншою версією – офіцера Жана де Маріона) всього за півроку. Саме Боплан згодом, після повернення на батьківщину (в 1651 р.) опублікував свою славнозвісну працю «Опис України

або Королівства Польського».

Вже у липні 1635 р. над першим дніпровським порогом виріс «редут бастионного типу» з високими, в 10 сажнів, земляними валами, дерев'яним частоколом, гарматами, що обстрілювали береги Дніпра і гирло Самари, та глибоким ровом. Дерево для будівництва фортеці доставляли з берегів Самари. Фортеця була збудована за останнім словом фортифікаційного мистецтва і вважалась неприступною. Усе це давало можливість полякам контролювати торговельні шляхи і пересування козацького флоту, а також перепиняти шлях на Січ селянам-втікачам. Фортеця отримала своє ім'я за назвою Кодацького порогу, який розміщувався впоперек течії Дніпра одразу перед фортецею. Саме ім'я «Кодак» в перекладі з тюркської означає «поселення на горі». План фортеці послужив М.В. Гоголю зразком для опису військового укріплення в повісті «Тарас Бульба». Того ж року, в ніч з 3 на 4 серпня, фортецю було захоплено загином українських козаків під проводом Івана Сулими. Втім, польський уряд невдовзі повернув собі фортецю. За легендою, чигиринський сотник Богдан Хмельницький, який разом з делегацією козаків, відвідав польську фортецю, ніби ненароком зазначив по-латині: «Manu facta – manu destruo» – «Рукою створене, рукою і руйнується». Ці слова стали пророчими. З початком Визвольної війни навесні 1648 р. Б. Хмельницький узяв Кодак. У Березневих статтях російсько-українського договору 1654 р. про Кодак сказано як про місто на рубежі від Криму. До 1656 р. Кодак підкорявся гетьманському уряду, а потім перейшов у ведення Запорізької Січі й відігравав важливе значення в період Руїни (1661–88 рр.). Подальша доля Старого Кодака трагічна. Основна руйнація валів і бастионів Кодацької фортеці була здійснена вже у наш час. Її археологічне дослідження проводив Д.І. Яворницький. У 1944 р. на території фортеці був закладений гранітний кар'єр і до 1994 р. він знищив близько 90% Кодака. Після встановлення Радянської влади в Україні під час реалізації планів будівництва могутньої гідроелектростанції на Дніпрі в 20-х рр. зник, як й інші, під хвилями Дніпровського водосховища Кодацький поріг. Вид порогу востаннє був зафіксований Д.І. Яворницьким в ілюстрованій книзі-альбомі

«Дніпровські пороги», що вийшла в світ 1928 р.

Преображенський собор Спасо-Преображенський кафедральний собор у м. Катеринославі був закладений ще за ініціативи розбудовника краю – князя Г.О. Потьомкіна. Але збудований собор був лише у 1830–1835 рр. за проектом архітектора А.Д. Захарова; силует собору – типологічно подібний двом головним його роботам – Адміралтейству в Санкт-Петербурзі та Андріївському собору в Кронштадті. Висота дзвіниці катеринославського собору з хрестом складає 54 м. Перший проект собору був затверджений в 1786 р., але не був здійснений. 9 (20) травня 1787 р. відбулася церемонія закладення міста Катеринослава: імператриця Катерина II разом з австрійським імператором Йосифом II, князем Г.О. Потьомкіним й іншими офіційними особами заклали в фундамент майбутнього Преображенського собору перші камені першої будівлі губернського міста. Втім, сам собор був збудований лише у 1830–1835 рр. В 1930–88 рр. служби в соборі не велися. У 1941 р., за дозволом німецької адміністрації, тут на якийсь час відновилися богослужіння. З 1975 по 1988 рр. у приміщенні храму розміщувався Музей релігії й атеїзму, у якому дніпропетровські вчені підвісили другий в СРСР маятник Фуко (перший і найдовший в світі – 98 м – висів в Ісакіївському соборі Санкт-Петербургу) – прилад, підтверджуючий факт добового обертання Землі навколо своєї осі. 21 січня 1992 р. храм був офіційно переданий Українській Православній церкві. На території собору знаходиться місце поховання єпархіальних архієреїв і священнослужителів.

Храм Ікони Божої Матері «Іверської». Храмівий комплекс Ікони Божої Матері «Іверської» являє собою найяскравіший приклад сучасної православної архітектури. Спочатку, відвідуючи храмівий комплекс, що будується, люди дивуються красі обраного місця, благоустрою території, дивовижним квітам та альпійським горкам дендропарку. А потім, залучаючись до віри, розуміють і глибину задумки настоятеля – протоієрея Миколая Несправи. В основу малого храму закладені камені, привезені з головних православних святинь: Єрусалиму, Святої Гори Афон, монастирів України, Уралу, Далекого Сходу.

Головний Храм, збудований в 2007 р., двоповерховий: Зимовий (цокольний) Храм на честь Святих Праведних Богоотець Іоакима й Ганни, Основний (верхній) Храм – на честь Ікони Божої Матері «Іверської». Іконостас храму унікальний, виконаний з оніксу, ікони іконостасу написані на Святій горі Афон в скиту Святої Праведної Ганни. На території храму побудована унікальна купель (баптистерій) – місце для здійснення Таїнства Хрещення повним зануренням. У купелі – уклінний хрест, в основі якого камені зі Святого Гроба Господня в Єрусалимі, зі святої гори Афон і багатьох інших святинь православного світу, а також джерело. На території храмового комплексу органічно поєднуються живописний ландшафтний Парк Ангелів, дендропарк, світломузичний фонтан Віри, Надії, Любові, Лорі-парк і зоозона «Ноев Ковчег» тощо. Поряд з храмом – сучасний дитячий майданчик – улюблене місце прогулянок гостей з дітьми, місце казок і сюрпризів. Продовжується активне будівництво храмового комплексу: ще не добудована частина комплексу – східний Храм, готель, трапезна, лекційні аудиторії, інтернет-центр, медіа студія, бібліотека, музей, виставкова зала.

Свято-Миколаївський собор м. Кам'янське. У 1894 р. в сел. Кам'янському, майбутньому м. Дніпродзержинську, за проектом катеринославського архітектора Л.А. Бородницького і на кошти робітників і службовців Дніпровського металургійного заводу ПольськоБельгійської компанії (нині ВАТ «Дніпровський металургійний комбінат імені Дзержинського») була побудована церква Святителя Миколая. Земля для будівництва храму була безоплатно пожертвована селянами. Ініціатором спорудження храму був директор Польсько-Бельгійської компанії Ігнат Ігнатович Ясюкович (сам, доречі, католик). У 1902 р. здійснюється перебудова храму, в результаті якої він був розширений і за проектом єпархіального архітектора А. Петровського зведена нова дзвіниця. Внутрішня обробка, мармуровий іконостас, мозаїчну підлогу створювали чудовий вигляд собору. Розписи, які прикрашали храм, майстерно зробив художник Санкт-Петербурзької Академії мистецтв А.Я. Сокіл. Храм прикрашений ззовні

деталлями в стилі російських церков XVII ст. (зокрема, еталонним вважаються зразки в м. Ярославлі). За стильовим рішенням практично не має аналогів на Півдні Україні. Православний храм Святителя Миколи в народі іменувався «Заводським», оскільки завжди будувався за рахунок заводу. Важким випробуванням піддався собор в пореволюційні роки. У 1929 р. собор був закритий і переобладнаний в музей революції, який проіснував до 1941 р. Під час німецької окупації і аж до 1960 р. собор був діючим. З 1 серпня 1960 р. храм був знову переобладнаний в музей. У квітні 1988 р. Свято-Миколаївський собор, у вельми плачевному стані, був переданий Українській Православній церкві (УПЦ МП). Храм вдалося відновити як ззовні, так й усередині. Як і сторіччя тому, храм відновлювався на пожертвування Дніпровського металургійного заводу і прихожан.

Північний туристський район. Північний туристський район територіально охоплює такі адміністративні одиниці, як Верхньодніпровський, Царичанський, Петриківський і Магдалинівський райони області, у лівобережній своїй частині охоплює територію колишньої Протовчанської паланки Запорозької січі. Територіальна близькість до обласного центру формує спеціалізацію туристського комплексу, орієнтованого на задоволення потреб у короткочасовому відпочинку жителя великого міста в екологічно чистому середовищі. Унікальність району в тому, що поряд із значними промисловими центрами тут зберігається оаза екологічно чистої території. У районі вдало поєднуються різні природні, бальнеологічні, історико-культурні ресурси, що дозволяє виділяти його в окремий туристський кластер. Район активно використовує гідрологічні ресурси Дніпродзержинського водосховища, річки Оріль (що тривалий час зберігала почесне звання найчистішої річки Європи), родовища мінеральної води «Царичанська», численних природоохоронних територій, збережені автохтонні давні традиції декоративно-прикладного мистецтва (славнозвісний петриківський розпис, лозоплетіння та ін.), численні історико-культурні пам'ятки тощо. Сьогодні активно формується мережа підприємств сільського («зеленого») туризму.

Перспективи подальшого розвитку туризму у районі напряду пов'язані із планом створення величезного за площею (бл. 55 тис. га) національного природного парку «Орільський». Екскурсії, розроблені територією району: «Стежинами минулого», «Петриківський дивосвіт», «Три річки – одна доля: дивосвіт Протовчанщини», «Екологічними стежинами Дніпровсько-Орільського заповідника» та ін.

Розглянемо найвизначніші туристські перлини району. Підприємство «Центр народного мистецтва «Петриківка». Селище Петриківка – широко відомий осередок Українського народного художнього розпису, історичне коріння якого походить від традицій настінних розписів, що сягає на Україні у глибину тисячоліть, до часів появи білої селянської хати – мазанки. Петриківку в 1772 р. заснував Петро Калнишевський – останній кошовий отаман Запорізької Січі. І одразу ж у цьому вільному козацькому селі виник цікавий звичай: жінки почали розписувати стіни хат мальовничими квітковими узорами. Їх малювали пензликами зробленими із котячої шерсті, сірниками, обмотаними м'якою тканиною, і просто пальцями. Фарби розводили на яйцях і молоці, а кольори вибирали найяскравіші – під стать мальовничій природі Придніпров'я.

Сьогодні це мистецтво являє собою унікальний релікт національної художньої традиції, що делегує в сучасний світ, самобутню культуру Придніпров'я – історичної колиски запорізького козацтва, його могутній демократичний дух, своєрідність поетичного світосприйняття та глибину епічного народного художнього мислення. Петриківський розпис розвивається у двох головних напрямках: настінного малювання та розпису художніх виробів з дерева, металу, кераміки, скла та інших матеріалів. Цікавою є символіка мотивів розпису, так композиція букетвазон – це одвічний образ квітучого «Дерева життя», лиштва (фриз) символізує безкінечність, квітка – вершина краси природи, її апогей, символ краси Рідного краю; калина, мальва – символ дівочої вроди та козацької доблесті; дуб – символ сили, мужності; зображення птаха – символ гармонії світла, щастя.

Сьогодні Петриківка – єдине в Україні унікальне явище народного декоративного малярства. В 1936–41 рр. у Петриківці діяла дворічна школа декоративного малювання (організатор – О.Ф. Статива). Випускники школи, талановиті учні видатної майстрині Тетяни Якимівни Пати, зробили великий внесок у збереження петриківського розпису та пошуку шляхів виходу його у сучасне життя. Як художній промисел петриківський розпис остаточно сформувався наприкінці 1950-х рр., коли при місцевій художньо-промисловій артілі «Вільна селянка» (потім фабрика «Дружба», з 1958 р. – «Петриківський розпис»), що спеціалізувалася на випуску виробів із вишивкою, було організовано цех із виготовлення сувенірно-подарункових виробів. В 1971 р. Спілка художників України відкриває тут Експериментальний цех Художнього Фонду, філію Дніпропетровського художнього комбінату. В 1972–91 рр. у Петриківці відбувалася хвиля розвитку. Вона позначилася новими досягненнями та іменами, поширенням петриківського розпису не лише на Україні, але й у світі через художні виставки та експорт виробів народних майстрів, який здійснювався у понад 25 країн світу. У 1991 р. за сприяння Спілки художників А. Пікуш організовує підприємство нового типу, де народні майстри з найманих працівників перетворилися на господарів-співвласників, його сучасна назва – «Центр народного мистецтва (ЦНМ) «Петриківка». Після проголошення незалежності України, внаслідок хаотичного розвалу економіки, зупинилися фабрика «Петриківський розпис» та Експериментальний цех Художфонду. Єдиним підприємством, якому ще вдається зберегти високий творчий потенціал, є ЦНМ «Петриківка». Тут найбільш широко створюються вироби з дерева на токарній, столярній та ручно-різьбленій основах, що виготовляються з екологічно чистих, високоякісних матеріалів на базі древніх народних традицій регіону. Виконуються розписи на папері, полотні, кераміці, а також створюються настінні розписи архітектурних об'єктів. Серед замовників – Верховна Рада України, провідні банки та установи, юридичні та фізичні особи. Продукція частково експортується до Франції, США, Канади. На підприємстві постійно діє свій виставковий зал, відкриті для відвідувачів

майстерні, проводяться екскурсії та майстер-класи для дітей та дорослих. Проводиться активна виставкова діяльність.

Козацький хутір Галушківка Прикладом сучасної садиби сільського («зеленого») туризму у регіоні є створений у с. Гречане «Козацький хутір Галушківка». Хутір Галушківка засновано наприкінці XVII ст. запорізькими козаками, які селилися на території Дикого Поля. Хутір входив до складу Протовчанської паланки Війська Запорізького. В теперішній час хутір є екскурсійно-розважальним комплексом, створюваним під егідою обласної громадської організації «Козацтво Придніпров'я», де на місці давніх козацьких зимівників розташовано макет козацького укріплення «Січ» та три селянські садиби, збудовані наприкінці XIX ст.

В першій – «Зеленій садибі» – розташована корчма та музей селянського побуту, друга – оселя художника – можна залишитися на ночівлю, відпочити в будинку де жив та працював місцевий художник. Третя – садиба Гончара, знаходиться на реконструкції. За «китою» (плетеною огорожею Січі) розміщені вежі, курені, місця для тренування у стрільбі з лука, метанні списа і навіть козацькі гармати (щоправда, повправлятися у стрільбі з них неможна). Програма відвідування хутору включає: розповідь про історію козацького хутора «Галушківка»; огляд макету козацької Січі, розповідь про особливості організації Січі (січові фортеці, курінь, січова церква, музей сільського знаряддя, літня козацька кухня, кузня); розповідь про традиції і побут запорізьких козаків, демонстрація козацьких бойових прийомів; козацький обід в альтанці на подвір'ї затишної двоповерхової «Зеленої садиби». Для охочих є можливість проїхати верхи на коні чи на бричці, метнути булаву, вистрілити з лука, спробувати свої сили в поєдинку «Тараня», прогулятися до лісу по гриби та ягоди, порибалити, ознайомитися з господарством кінного заводу. Особливої уваги заслуговує майстер-клас з петриківського розпису, який проводить досвідчений майстер. В «Зеленій садибі» можна придбати на згадку петриківський сувенір.

Комплекс церков у с. Китайгород. Найстаріші культові будівлі

Дніпропетровщини знаходяться у с. Китайгород: церква Успіня Пресвятої Богородиці (1754 р.), Миколаївський храм (1757 р.), церква-дзвіниця святої Варвари (1756 р., добудови 1796 р., XIX ст.). Це унікальний комплекс пам'яток культової архітектури бароко сер. XVIII ст., зразків якого немає в області (крім Самарського монастиря). Село Китайгород засновано приблизно в 1677 р. Назва його походить з тюркської «китай» – «укріплення», а значить, Китайгород – укріплене місто, яким він і був насправді. Головну визначну пам'ятку Китайгорода складає храмовий комплекс з трьох церков – церква Успіня Пресвятої Богородиці, Миколаївський храм, церква-дзвіниця святої Варвари. Всі церкви храмового комплексу побудовані за ініціативою і на кошт китайгородського сотника Павла Єфремовича Семенова (1717–82). Він ще носив звання «бунчукового товариша», яке надавалося гетьманом за особливі воєнні, дипломатичні й адміністративні заслуги. Композиційний центр ансамблю – Успенська церква – цегляна, п'ятибанна. У плані повторює традиційний для української народної архітектури тип тридільного храму з приміщеннями, які прилягають до центральної частини з півночі та півдня. Центральний об'єм увінчує восьмигранник із банею, ліхтариком та декоративною маківкою. Стіни церкви прикрашають розкреповані карнизи та пілястри, наличники вікон. В архітектурі храму синтезовані надбання української, російської і польської архітектури, і нині це – єдина сполучна ланка в еволюції архітектури. Об'ємно-просторова структура Успенської церкви оригінальна, не має аналогів на Сході та Півдні України.

Миколаївська церква – найбільш ранній і єдиний цілком збережений зразок тетраконхового однобаштового храму. Високий барабан увінчаний невеличкою главкою. На поверхні стін присутні пілястри, також декоративні наличники. Цінність пам'ятки значно доповнює розпис у барабані, на стінах й склепінні храму.

Варваринська церква – цегляна, тричастна, із прямокутним бабинцем, квадратним нефом, та півкруглою абсидою вівтаря. Над центральним об'ємом знаходиться вежа – восьмигранна, має два яруси, завершується високою

ограненою банею. Вежа-дзвіниця повторює характерний для народного будівництва принцип – восьмигранник на четверику. Перший ярус дзвіниці – глухий, другий ярус – із великими арочними отворами. У 1796 р. дзвіниця перебудована на власне церкву великомучениці Варвари. У XIX ст. до західного фасаду прибудований чотириколонний портик. Варваринський храм – головна висотна домінанта всього Китайгорода. Тут в одній споруді органічно поєднуються декілька функцій – культова будівля, дзвіниця й оборонна башта. У вітчизняній архітектурі таких пам'ятників більше немає. Порівняно з Успенським храмом Варваринський більш витончений і монументальніший. Особливості конструкції цього храму свідчать про участь в його спорудженні російських майстрів, проте планова її структура канонічна для українського культового будівництва. До офіційного закриття у 1954 р. усі церкви Китайгородського комплексу були діючими. З 1960 р. в Успенській церкві розташували музей, а у Миколаївській – склад запчастин колгоспного автопарку. Фрески XVII-XIX ст. були знищені, церковне майно пограбоване, а частина – спалена. Під час будівництва китайгородської середньої школи церкви перетворили в складські приміщення. В 1969–72 рр. тривали роботи з ремонту церков, що проводилися силами Чернігівської міжобласної науково-реставраційної виробничої майстерні. У 1970 р. був знайдений і зруйнований склеп, в якому похований сотник Павло Семенов. Тільки у 1989 р. останки Семенова і його сім'ї перезаховали на кладовищі с. Китайгород, де в 2007 р. козаками Царичанського козачого полку була встановлена надгробна плита. Це єдине козацьке поховання на території району. У 1994–95 рр. була відреставрована й освячена Успенська церква, а осінню 1996 р. – Миколаївська і Варваринська. Надалі планується об'єднати їх в монастир.

Споруди Української укріпленої лінії, с. Рудка. Українська укріплена лінія – порубіжна фортифікаційна система, побудована у 1730 р. для оборони південних кордонів Російської імперії, Лівобережної і Слобідської України від турецько-татарської агресії. Земляні споруди – фортеці, вали, бастіони, редани, редути, побудовані вздовж р. Орель, – визначні пам'ятки історії і архітектури

національного значення. До сер. XVIII ст. укріплена лінія втратила своє оборонне значення. У сер. XVIII ст. територія Північного Причорномор'я і Степової України (цей край отримав тоді нову назву – Новоросія) була розділена між двома ворогуючими державами – Російською Імперією і Османською Портою. В цей період у регіоні будувалися фортеці, ретраншементи, редути, перед якими стояло завдання запобігти подальшому просуванню татар і турків углиб території, а також здійснювати контроль за пересуванням запорозьких козаків. У 1731–33 рр. була споруджена Українська укріплена лінія, яка повинна була прикрити Лівобережну і частково Слобідську Україну. Це одна з найбільших рукотворних фортифікаційних споруд в Україні. Мала довжину бл. 400 км. Являла собою широкий земляний вал із ровом перед ним. На всій лінії були збудовані 18 фортець та 49 редутів. Збережена ділянка біля с. Рудка являє собою бл. 800 м земляного валу з бастіоном. Частина системи земляних укріплень Української лінії знаходилася в районі с. Рудьки – місцевості, яку ще називають Голопузівкою. По закінченню Російсько-Турецької війни 1735-1739 рр. починається посилене заселення Української лінії, на південь від неї почали з'являтися українські поселення. Українська лінія остаточно втрачає значення в 1770 р., після спорудження південніше неї, за 175-180 км, так званої Дніпровської лінії (гирло р. Московки – нижня течія р. Берди), що пролягала по кордону, визначеному Білгородським миром 1742 р. Гора Калитва Калитва (перша назва гори – Замок) – гора (за суттю – високий горб, що за однією з версій є ерозійним залишком), заповідне урочище, що являє собою підняття неправильної форми на Придніпровській низовині. Довжина до 5 км, висота – 147 м. Круто обривається до тераси р. Оріль. Походження гори до цього часу залишається дискусійним. Переважають три гіпотези: 1) гора утворилась внаслідок насуву Дніпровського льодовикового язика; 2) гора є неотектонічним підняттям; 3) гора – це ерозійний залишок. В геологічній будові гори беруть участь породи палеогенового, неогенового та антропогенового періодів. Подорожуючи вздовж південно-східного і південного схилів гори Калитви, можна спостерігати рідкісні явища зім'яття

горизонтальних верств пісків і глин алювіального походження в різні за формою складки, насуви величезних брил палеогенових кварц-глауконітових алевроїтів на молоді піщано-глинясті породи нижньочетвертинного віку долини річки Орелі, рештки скам'янілих дерев у вигляді уламків стовбурів і гілок.

Гора Калитва цікава і як історична та археологічна пам'ятка. У стародавній легенді мовиться, що стояв на краю поля Половецького врослий в землю покритий мохом камінь із надписом-попередженням для руських витязів: «Прямо підеш – смерть знайдеш, направо підеш – коня згубиш, наліво підеш – женату бути». Місце це називалося в літописах Половецьким валом, або курганом, на річці Угол (Орель). Багато хто пов'язує цей переказ з горою Калитвою. Саме тут починається так звана «стежка Трояня», тобто розходяться в різні сторони, а потім сходяться, три гілки (а точніше – відгалуження) Великого Шовкового шляху. І приводять вони в «землю Трояню»: Приазов'я, Крим і Північний Кавказ. До наших днів камінь не зберігся (принаймні, на поверхні землі). Є думки, що назва гори утворилася від того, що до цих місць дійшли в 1395–98 рр. литовські війська під командуванням князя Вітовта. Деякі дослідники вважають, що саме в ці роки і відбулося початкове заселення місцевості. Тоді литовці тут потіснили татар. Однак гора названа саме татарами як «литовське місто» («calla» та «litva»).

Але є й інша версія походження назви гори. Гора була захисним валом для запорозьких козаків. Місце, де був встановлений козацький прапор, називали «калитка». З цього часу люди почали називати її Калитвою. В XVII–XVIII ст. на г. Калитві існував спостережний «маяк», з якого козаки оглядали околиці, щоб не пропустити моменту нападу кримських татар, які часто чинили набіги на приорільські землі, у тому числі і з метою захоплення в полон людей і худоби. Останній такий набіг татар Царичанка і Китайгород пережили в 1769 р.

Урочище «Лелія» Унікальна комплексна пам'ятка природи загальною площею 30 га, відзначається мозаїчним поєднанням різних екосистем, що забезпечує різноманіття та багатство флористичного і фауністичного комплексів. Охороняється степова ділянка з різнотравно-типчаково-ковиловою

рослинністю. Степові ділянки крутого правого берега р. Орелі із залишками оборонного валу (Української укріпленої лінії 1731–33 рр.) біля підніжжя гори змінюються вузькою смугою луки, яка переходить у старицю, оточену заростями рогузу й очерету. Лівий берег – заплавна діброва, до якої прилягають луки заплави р. Орелі з окремими високими деревами і трав'янистими болітцями. Трав'янистий покрив утворюють костриця волоська, стоколос прибережний, а також ковила Лессінга, типчак борознистий. З рідкісних рослин є ломиніс цілолистий, тюльпан дібровний, шафран сітчастий; з комах – метелики волове очко, махаон, поліксена. Сприятливі умови для тварин лісового та степового комплексів. Назва урочища, ймовірно все, походить від розташування його «на лінії», тобто, за ознакою розташування на Українській укріпленій лінії, що із часом трансформувалося на «Лелію».

Дніпровсько-Орільський природний заповідник Дніпровсько-Орільський природний заповідник створено у 1990 р. Це перший і поки єдиний природний заповідник на Дніпропетровщині. Його створено з метою збереження унікального ландшафту долини середнього Дніпра та р. Орель з комплексом характерної флори й фауни, а також їх акваторій. Ця унікальна територія природно-заповідного фонду України знаходиться в центрі сучасного індустріального регіону, серед промислового ландшафту, садово-городніх підприємств тощо. Будівництво Дніпрогесу, освоєння природних ландшафтів, перетворення Дніпра в каскад водосховищ призвели до значної деградації природних екосистем цього регіону. На сьогодні заповідник – це своєрідний острів майже незміненої дикої природи, що знаходиться в оточенні агроіндустріального ландшафту, «затиснутий» поміж двома промисловими гігантами – містами Дніпропетровськом і Кам'янським. Чимало представників флори й фауни заповідника занесені до Червоної книги України та Європейського червоного списку. На фоні значного збіднення тваринного світу в регіоні територія заповідника значно вирізняється за кількістю видів тварин, що мешкають тут. В заплаві частині заповідника знаходиться найбільша в регіоні колонія сірої чаплі. Із червонокнижних птахів тут охороняються орлан-

білохвіст, скопа, зміїд, гоголь, чернь білоока, коловодник ставковий, кулик-сорока, журавель сірий. Дніпровсько-Орільська заплава віднесена до водно-болотних угідь міжнародного значення. Загалом на території заповідник мешкають 12 видів, занесених до Європейського червоного списку, 39 видів, занесених до Червоної книги України, 139 видів тварин, що підлягають особливій охороні згідно з Бернською конвенцією, та біля 40 регіонально-рідкісних видів.

Відвідати територію заповідника, з науковою та освітньою метою пройтися по декількох екологічних стежинах, можливо тільки за попереднім узгодженням з адміністрацією, оскільки туристична діяльність законодавчо не входить у завдання природних заповідників.

Центрально-лівобережний туристський район. Центрально-Лівобережний туристський район охоплює такі адміністративні одиниці, як Новомосковський, Синельниківський, Павлоградський, Юріївський райони області, а також міста обласного підпорядкування Павлоград і Тернівка. Район у сфері розвитку туризму також орієнтується на клієнтську базу з обласного центру, і при цьому зберігає спеціалізацію на санаторній діяльності – оздоровленні робітників вугільних підприємств Західного Донбасу. У цьому напрямі найширше задіяні ресурси долини р. Самари, теренів Самарського бору, лікувальні грязі оз. Солоний Лиман, родовищ лікувальних мінеральних вод («Знаменівське», «Новомосковське» тощо). У найближчих до території обласного центру зонах отримали розвиток туристсько-рекреаційні підприємства найсучаснішого типу, серед яких найбільш відомі Парк відпочинку «Новоселиця», Бізнес- і релаксготель «GoodZone», готельно-туристський комплекс «Самара», туристський комплекс «Росинка – Козацьке село», бутік-готель «Отрадное», готельний комплекс «Gold Fish», комплекс відпочинку «Хутор близ Диканьки» та ін.

Подальші перспективи розвитку туризму в районі тісно пов'язані із планованим до створення національним природним парком «Самарський бір» (загальною площею бл. 40 тис.га) та упровадженням напрямів і форм

промислового (індустріального) туризму на підприємствах Західного Донбасу. Екскурсії, розроблені територією району: «стежинами минулого», «Шлях до козацького храму», «У гості до павлоградського шахтаря» та ін.

Розглянемо найвизначніші туристські перлини району. Троїцький собор. Пам'ятник архітектури національного значення, абсолютно унікальна пам'ятка, без якої не обходиться жодна хрестоматія з історії вітчизняної архітектури. Найбільша дерев'яна будова XVIII ст. – заввишки близько 65 м, що має своєрідну просторову композицію з дев'ятьма банями, хрестоподібний в плані, на кам'яному фундаменті, увінчаний характерними маківками. Складається з дев'яти башт типу «восьмерик на восьмерику». Це єдиний в українському дерев'яному зодчестві хрещатий, дев'ятибаневий храм. За легендою споруду збудовано без жодного цвяха. Має три престоли: Святої Трійці, апостолів Петра і Павла та Трьох Святителів. Автором проекту собору вважається народний майстер, уродженець Слобожанщини Яким Погребняк. На поч. XIX ст. була збудована дзвіниця. Дзвіниця дерев'яна, триярусна, з чотиригранним першим і восьмигранними рештою ярусами, площа яких зменшується від нижнього до верхнього. Перекрита гранчастим куполом. В другому ярусі прорізані вікна, а в третьому встановлений годинник. Дзвіниця має важкі пропорції, сухі архітектурні форми і стилістично не пов'язана з собором. Новомосковський храм описав у романі «Собор» відомий український письменник Олесь Гончар. В радянський час в соборі розміщувалася експозиція відділу декоративно-прикладного мистецтва Дніпропетровського художнього музею. Нині собор повернуто парафії.

Новомосковський музей історії та краєзнавства імені Петра Калнишевського У 1963 р. було відкрито Новомосковський музей історії та краєзнавства імені Петра Калнишевського. Музей розташований в окремому приміщенні – будівлі 1901 р. (стиль – український модерн). Експозиція музею висвітлює історію м. Новомосковська від найдавніших часів до сьогодення. Новомосковськ – одне з міст, яке входить до державного реєстру міст-пам'яток України. Перші письмові згадки про нього відносяться до 1571 р. (лист

кримського хана Девлет-Гірея). Але скупчення курганів (від арійських до сарматських) навколо міста свідчить про те, що Присамар'я в межах міста та навколишніх поселень було активно заселене ще з неолітичних часів. За часів Київської Русі по Самарі проходив кордон протистояння з печенігами й половцями. П'ять половецьких ідолів знаходяться в колекції Новомосковського музею. В музеї зібрано велику колекцію гончарних виробів XV–XX ст. Сьогодні музей є одним із центрів культури Присамар'я. Експозиційна площа – 167 кв.м. Експозиційних кімнат – 7.

Свято-Миколаївський Самарський пустинний чоловічий монастир Свято-Миколаївський Самарський пустинний чоловічий монастир (кол. Військовий Запорізький Пустинно-Миколаївський чоловічий монастир, «Дім Катеринославських Архієреїв», пізніше – Свято-Миколаївський Самарський пустинний жіночий монастир) – найбільший монастирський комплекс Дніпропетровщини. Комплекс пам'яток культової архітектури бароко середини XVIII – XIX ст. Самарський Пустинно-Миколаївський чоловічий монастир – це унікальне явище в історії краю, один з найстаріших пам'ятників Запорізької Січі, що зберігся до наших днів. В 1995 р. утворений Свято-Миколаївський Самарський пустинний жіночий монастир, який 1998 р. трансформований в чоловічий. Головні святині – Ахтирська ікона Божої Матері, іменована «Самарською», й ікона св. Миколи Чудотворця. Храми: Миколаївський з прибудовою в ім'я св. Кирика й Іуліти; Хрестовий при архієрейських покоях. Комплекс (збережені частини) складається з Миколаївської церкви та монастирських келій. Основна будівельна діяльність припала на XVIII – XIX ст. Миколаївська церква побудована в 1782 – 1787 рр. Характерний зразок українського бароко. Розквіт обителі збігся із розквітом Запорозької Січі. Монастир був найвищою святинею запорожців, перебував в залежності від Запорізького війська й під управлінням січового коша і вважався за «військовий». Не один раз монастир знищувався, і не один раз повставав із попелу. У 1747 р. полковник Самарської паланки Кирило Красовський зі свого достатку пожертвував монастирю багатий острів на Дніпрі, що іменується з

незапам'ятних часів «Монастирським». З 25 листопада 1791 р. Самарський Пустинно-Миколаївський монастир стає заміською резиденцією Катеринославських архієреїв, і обитель стала іменуватися «Домом Катеринославських Архієреїв». У 1830-х рр. настає небувалий розквіт обителі, весь комплекс, включаючи 96-метрову дзвіницю, був схожим на Оптіну Пустель. Ченці стверджують, що за своїм значенням Самарський Пустинно-Миколаївський монастир до революції прирівнювався в духовному світі до Почаєвської і Києво-Печерської лавр. З 1840-х рр. Самарський монастир приходить в занепад і запустіння. Після Жовтневої революції монастир був скасований і в 1928 р. переданий під дім інвалідів, який переведений в 1960-х рр. в інше місце. У братських келіях влаштували інтернат для дівчаток з психічними відхиленнями. Відроджуватися в черговий раз з руїн і попелу він почав в 1995 р.

Центрально-правобережний туристський район. Центрально-Правобережний туристський район охоплює такі адміністративні одиниці, як П'ятихатський, Криничанський, Софіївський і Солонянський райони області. Район у сфері туризму орієнтується на розвиток сільського («зеленого») туризму. Ресурсна база для розвитку туризму доволі небагата, наявні поодинокі історико-культурні пам'ятки. Існує декілька спеціалізованих турпідприємств. У подальшому перспективи розвитку туризму району будуть пов'язуватися із теренами нещодавно створеного регіонального ландшафтного парку «Придніпровський», долиною р. Мокра Сура, оз. Сурським, а також розвитком форм транзитно-готельного туризму.

Екскурсії, розроблені територією району: «Козацька військова слава: до місця битви на Жовтих Водах», «По місцях життєдіяльності німців-колоністів» та ін. Найвизначніші туристські перлини району наступні. Будинок графа Енгельгардта (братів Бергманів) – музей історії селища Солоне Село Новоселівка засновано в кінці XVII ст. біглими кріпаками. На поч. XVIII ст. цими землями володів поміщик Енгельгардт, якій провів ревізію і назвав село Енгельгардтівкою. У 80-х рр. XVIII ст. село перейшло у власність генерал-

лейтенанта І. Хорвата і було перейменовано в Солоненьке за назвою річки, що тут протікала. У 1799 р. село разом з кріпаками купив поміщик Неверовський. Після земельної реформи 1861 р. ці землі придбали брати Бергмани – німецькі колоністи-меноніти, які стали іменувати село на свій лад – Бергманштадт. Брати Бергман побудували будинок (один з небагатьох збережених німецьких будинків Дніпропетровщини), цегельно-черепичний завод, невеликі підприємства харчової промисловості і займалися сільським господарством. Старожили стверджують, що народ любив братів за те, що вони піклувалися про найманих працівників. Більше того, коли селяни захотіли побудувати церкву, Бергман сам виділив гроші на будівництво, але в обмін на 6 років закриття всі питні заклади для зміцнення здоров'я його працівників. Під час революції 1917 р. майно було націоналізовано, а брати Бергмани розстріляні в с. Ульянівка на півночі Нікопольського району. Нині там є меморіал, до якого часто приїжджають нащадки німецьких менонітів. Будинок Бергманів зараз є музеєм історії селища Солоного.

Каплиця графа Безбородька На теренах Солонянського району, Письмечевської сільської ради, у с. Безбородьково у майже загубленому стані знаходиться рідкісна пам'ятка – Каплиця графа Безбородька. Відомо, що масове заселення краю почалося після ліквідації Запорозької Січі в 1775 р., коли козацькі землі стали роздавати поміщикам. Імператриця Катерина II обдаровувала цими землями своїх фаворитів і чиновників, і багато сіл тут були засновані саме тоді, в кінці XVIII ст. Одним з таких сіл була і Олександрівка, яка тепер носить ім'я Безбородьково. Засновником її був граф Ілля Андрійович Безбородько (1756 – 1815) – дійсний таємний радник, сенатор, генерал, учасник двох російсько-турецьких воєн. Представник знатного українського роду, що веде свій родовід з реєстрового козацтва. Завдяки старшому брату Іллі Андрійовича – Олександру, ясновельможному князю і канцлеру Російської імперії, рід Безбородько мав серйозний вплив і капітал. На сьогодні доволі складно встановити достовірну історію села. Втім, тут зберігаються залишки будівлі, яку місцеві жителі називають каплицею (або інколи – склепом) графа

Безбородька. Залишки будівлі розташовані на вершині пагорба-кургана, що має скіфське походження (археологічна пам'ятка епохи раннього залізного віку, I тис. до н.е.). За переказами, будівля-каплиця, що виконувала функції родинного склепу, являла собою невелику споруду з червоної цегли з позолоченим куполом і золотим хрестом, які, на жаль, дотепер не збереглися. Місцеві жителі переказують, що купол каплиці можна було розгледіти з відстані п'ятдесяти кілометрів. В кінці XIX століття на базар в Катеринослав їздили торгувати люди з села. На зворотному шляху, в ясну погоду їм було видно золотий купол. Ні історія її побудови, ні функціональне її призначення сьогодні достовірно не відомі. Пограбування каплиці почалося ще до Великої Вітчизняної війни. Напевно це відбулося у смутні роки революцій та громадянської війни. Був пограбований і сам склеп. За спогадами старожилів там знайшли сережки, пляшку, залишки труни та одягу (шматочки тканини). Нещодавно каплицю оголосили історичним архітектурним пам'ятником і зараз вона знаходиться під охороною держави.

Пам'ятний знак на місці загибелі князя Святослава Пам'ятник на місці загибелі князя Святослава Ігоровича – один з найстаріших пам'яток, присвячених Стародавній Русі. Встановлений у межах с. Микільське-на-Дніпрі Солонянського району. За легендою, біля знаменитого дніпровського порога Ненаситець, повертаючись після невдалого походу на Константинополь, загинув в бою з печенігами один з найбільш войовничих і діяльних київських князів Святослав Ігорович, син Княгині Ольги. За час свого князювання (964 – 972 рр.) він встиг розгромити Хозарський каганат, підкорити вятичів, здійснити військові походи до Болгарії і на Північний Кавказ. Чавунна плита на гранітному валуні на березі Дніпра встановлена в 1872 р. на передбачуваному місці загибелі князя. Напис на ній говорить: «У 972 році у дніпровських порогів загинув у нерівному бою з печенігами руський витязь, князь Святослав Ігорович».

Аполонівський палеовулкан У невеликому покинутому кар'єрі на північ від с. Аполонівка Солонянського району відслонюється фрагмент

палеовулканічної споруди архейського віку (понад 3 млрд. років), що генерувала лаву основного складу. Ступінь метаморфічних перетворень порід не перевищує фації зелених сланців, тому на стінках та днищі кар'єру спостерігаються унікальні для докембрію фрагменти палеовулканічної споруди центрального типу. Центральну (некову) частину палеовулкану складає тіло метагброїдів, яке має еліпсоподібну форму з незначним видовженням у північному напрямку. Розмір метагброїдного штоку – 500×300 м. Окремі його частини можна спостерігати в західній та центральній частинах кар'єру. Об'єкт характеризує один з кращих виходів на поверхню фрагменту Сурської зеленокам'яної структури.

Пам'ятний знак на честь битви на Жовтих Водах, с. Миролюбівка
Пам'ятний знак, встановлений у с. Миролюбівка (кол. Боголюбівка) на честь битви на Жовтих Водах 16 травня 1648 р. – першої перемоги українського козацького війська у Національно-визвольній війні сер. XVII ст. Пам'ятник має прямокутну форму, обкладений неполірованим гранітом. У центрі – дошка з пам'ятним написом: «В районі с. Боголюбівки і урочища Жовтих Вод 6 (16) травня 1648 р. повстанське військо українських селян і козаків під керівництвом Богдана Хмельницького розгромило військові сили польськошляхетських загарбників». 18-денна битва поблизу Жовтої Ріки почалась між козаками та їхніми союзниками від кримського хана, з одного боку, та військом Речі Посполитої, з іншого. Козаки переважали чисельно, а поляки – кращою підготовкою.

Пам'ятник Богдану Хмельницькому в с. Жовте
Статуя Б. Хмельницького в с. Жовте П'ятихатського району встановлена на високому постаменті баштового типу. Гетьман зображений на повний зріст із булавою, піднятою над головою. На постаменті укріплена дошка з присвятним написом: «Место победной битвы гетмана украинских козаков Богдана Хмельницкого над польско-шляхетским войском 6 мая 1648 г.». На відміну від мешканців м. Жовті Води, жителі с. Жовте вважають, що саме у їх селі відбулася битва. Пам'ятник Б. Хмельницькому стоїть на трасі колишнього Чорного шляху та біля

колишньої переправи на цьому шляху через р. Жовту (Жовті Води).

Пам'ятник на честь битви запорізьких козаків проти польської шляхти на Жовтих Водах у травні 1648 р. Біля урочища «Княжі Байраки» на околиці с. Жовтоолександрівка Пальмирівської сільської ради П'ятихатського району встановлений пам'ятник на честь битви запорізьких козаків за участю татарської кінноти, очолюваної Тугай-беєм, проти польської шляхти на Жовтих Водах у травні 1648 р.

Жовтоводська битва, яка завершилася повним знищенням королівського війська і в якій значну роль відіграла татарська кіннота Тугай-бея, є однією з найславніших сторінок воєнної історії українського народу і яскравим проявом таланту Б. Хмельницького як полководця. Молодий Б. Хмельницький після битви під Цецорою тривалий час перебував у татарському полоні, вільно розмовляв татарською, добре знав їхні звичаї. Є відомості, що й з ханом Тугай-беєм вони познайомилися давно й навіть були побратимами. Б. Хмельницький одним з перших зрозумів, що у війні із поляками треба змінити тактику – не оборонятися, а нападати. Однак для нової тактики потрібна була кіннота, якої козаки не мали. Цей недолік і заповнила татарська кіннота, яка славилася своєю маневреністю. Для поляків об'єднання татар і козаків обернулася на воєнну катастрофу. Такої доброї піхоти, як козаки, вони не мали, а кіннота була важкою й не такою маневреною, як у татар. Б. Хмельницький, уклавши союз з кримським ханом, ставав його васалом. Вочевидь, султан мав свої плани – в одному з листів висловлюється побажання, щоб відносини з козацькою державою були, «як з Молдавією», що мала васальну залежність. За оцінками відомого дослідника Жовтоводської битви – проф. І.С. Стороженка, без співпраці з татарами перемоги Б. Хмельницького були б неможливими, зокрема, й на Жовтих Водах.

Південний туристський район. Південний туристський район охоплює такі адміністративні одиниці, як Томаківський, Нікопольський, Апостолівський райони області, а також міста обласного підпорядкування Нікополь, Марганець, Покров.

Район у сфері туризму орієнтується на розвиток історико-культурного, сільського («зеленого») та водних видів туризму. Ресурсна база для розвитку туризму представлена багатими історико-культурними пам'ятками прадавніх та козацьких часів. Останнім часом розвивається мережа сучасних туристсько-рекреаційних закладів, орієнтованих на клієнтську базу м.м. Дніпро, Запоріжжя, Кривого Рогу, зберігається мережа санаторно-рекреаційних закладів для працівників промислових підприємств півдня і сходу Дніпропетровщини. У подальшому перспективи розвитку туризму району будуть пов'язуватися із розвитком великих рекреаційних комплексів по узбережжю Каховського водосховища.

Екскурсії, розроблені територією району: «До колиски запорозького козацтва», «Скіфська пектораль: Золоте кільце Придніпров'я», «Загублені шати Великого луку», «Славетні гетьмани запорозькі», «Нащадки Царських скіфів» та ін. Найвизначніші туристські перлини району наступні. Нікопольський державний краєзнавчий музей Нікопольський державний краєзнавчий музей заснований у 1919 р. на основі конфіскованої у місцевого поміщика художньої колекції як «Народний музей витончених мистецтв», у якому налічувалося 688 експонатів. У 1930-ті рр. музей значно розширив свою експозицію, відкрив відділи природи, археології, історії запорізького козацтва, революційної боротьби на Нікопольщині, мав власні дослідницькі ділянки у Дніпровських плавнях, проводив археологічні дослідження краю. У 1940 р. музейний фонд налічував близько 5000 експонатів. Під час війни з Німеччиною, у зв'язку із загрозою ворожої окупації, у серпні 1941 р. найцінніші музейні експонати (золото, зброя запорозьких козаків, ікони тощо) були вивезені на Північний Кавказ, де вони безслідно зникли. Після війни музейна експозиція була відкрита 1946 р. Після проголошення незалежності України у 1991 р. для музею розпочався період реорганізації, реекспозиції, зміни форм і змісту національно-просвітницької роботи. У музеї зберігаються цінні колекції археологічних пам'яток, кераміки, українських рушників, предметів побуту, зброї запорозьких козаків, культове начиння запорозької Січової Свято-Покровської церкви,

рідкісних стародруків.

Пам'ятний знак на місці Микитинської Січі. Упродовж 1637–52 рр. у місцевості Микитиноного Рогу знаходилась Микитинська Запорозька Січ, 19 квітня 1648 р. на цій січі козацтвом Богдана Хмельницького було обрано гетьманом. У 1954 р. на честь цих подій встановлений пам'ятний знак, на меморіальній дошці напис: «На цім місті знаходилась Запорозька Микитинська Січ. В 1648 році в цій Січі запорозькі козаки обрали Богдана Хмельницького гетьманом України». Тут, на Нікопольщині, чи не найбільше лишилося слідів від запорозького козацтва. Будівництво фортифікаційних споруд на Микитиному Розі розпочалося майже одночасно з побудовою Кодацької фортеці, і було завершено восени 1639 р. Саме з цього часу починає свій відлік історія Микитинської Січі. Є версії, що її заснували козаки на чолі з Федором Линчаєм, який і став першим кошовим отаманом. З Микитинської Січі Б. Хмельницький виступив у похід на польську шляхту й розпочав Національно-визвольну війну українського народу сер. XVII ст. Навесні 1652 р. з Микитиноного Рогу Січ переміщується в напрямі дніпровських плавнів до гирла р. Чортомлик, що мало більш зручне стратегічне положення.

Могила кошового отамана Івана Сірка. 1 серпня 1680 р. був встановлений могильний камінь на місці поховання Івана Дмитровича Сірка – славетного кошового отаману Запорозької Січі. За зібраними Д.І. Яворницьким переказами, спочатку могила Сірка була на півострові Чортомлик, але в другому десятиріччі XIX ст. її перенесено на нове місце, в село Капулівку, так як однієї весни Дніпро загрожував затопити півострів. Тоді капулівські селяни разом з жителями села Покровки та інших сусідніх козацьких сіл перенесли труну з прахом отамана, поховали на урвищі і, за козацьким звичаєм, шапками насипали над труною могилу. Восени 1967 р. прах І. Сірка перепоховали на Сторожовій (інакше – Бабиній) Могилі (курган епохи бронзи), що на північній околиці с. Капулівка, через те, що води Каховського водосховища наблизилися до попередньої могили. Востаннє перепоховання його праху відбулось 21 серпня 2000 р., коли був повернутий вилучений в 60-ті роки під час

попереднього перепоховання череп, впорядкований меморіальний комплекс.

Пагорб Козацької Слави. 3–5 серпня 1990 р. відбулося святкування 500-річчя від дня першої писемної згадки про українських козаків, виникнення запорозького козацтва. Серед багатьох заходів відбулося й освячення хреста на кургані «Пам'яті», який частіше звуть «Пагорбом Козацької Слави». Штучно насипаний земляний пагорб, на якому встановлено хрест – точна копія хреста з Микитинської Запорозької Січі. Залізний кований хрест з Микитинської Січової церкви якірного типу є найдавнішим запорізьким експонатом Нікопольського краєзнавчого музею. Угорі він містить зображення сонця – символ християнської православної віри запорозьких козаків, унизу – перевернутий півмісяць – символ мусульманської віри ворогів запорожців – турків та татар.

Водоспад на річці Кам'янка Водоспад знаходиться в долині р. Кам'янки (басейн р. Базавлук) поблизу селища Токівське Апостолівського району. Відомі й інші назви цього об'єкту: Шолоховський водоспад, Красні Камні. Водоспад на р. Кам'янка – єдиний водоспад в степовому регіоні, єдиний на Дніпропетровщині, має висоту 4 м та завдовжки близько 14 м. Шолоховський каскадний водоспад, що увійшов до історії під назвою «Красні Камні», бере початок від правої притоки р. Базавлук – Кам'янки. Утворився в каньйоні р. Кам'янки з висотою берегів до 30 м. В долині річки мають виходи на денну поверхню високоякісні рожеві, червоні та сірі граніти Українського кристалічного щиту, ізотопний вік яких більше 2,6–2,7 млн. років (граніти Токівського масиву, що відносяться до дніпропетровського комплексу архейського віку), рожево-сірими, бузково-рожевими, бузково-червоними середньозернистими або нерівномірно зернистими до порфіровидних, масивними пегманітовими та кварцовими жилами. Граніти відомі як якісне оздоблювальне каміння. Граніти в долині р. Кам'янки розпочали видобувати з 1932 р., їх використовували для облицювання Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова, Палацу науки і культури в Варшаві, станцій метро, будинків, монументів в багатьох містах. До початку розробки граніту на

берегах водоспаду збирали лікарські рослини, зростали рідкісні квіти, що нині занесені до Червоної книги. Неподалік від водоспаду в XVIII ст. розташовувався зимівник останнього кошового отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського. Місцевість виключно живописна.

Західний туристський район. Західний туристський район охоплює такі адміністративні одиниці, як Криворізький та Широківський райони області, а також міста обласного підпорядкування Кривий Ріг та Жовті Води. Район у сфері туризму орієнтується на розвиток історико-культурного та промислового (індустріального) видів туризму. Ресурсна база для розвитку туризму представлена багатою історико-культурною (передусім виробничого характеру) базою, що засвідчує історичний процес перетворення краю у потужний промисловий комплекс. Зберігається мережа санаторно-рекреаційних закладів для працівників промислових підприємств району, що активно модернізується. Важливим чинником рекреаційної сфери району є узбережжя Карачунівського водосховища.

Екскурсії, розроблені територією району: «Криворізький меридіан», «По слідах Новоросійського Колумба», «Іноземці у Кривому Розі» та ін. Найвизначніші туристські перлини району наступні. Пам'ятник Олександрю Полю За початком промислового рудовидобутку й забезпечення залізничної доставки доменної сировини, за зведенням чавуноливарень для переробки «червоного каменю» криворізьких надр стоїть гігантська постать Олександра Поля – людини сталевोї вдачі, енциклопедичних знань і виняткової енергії. У 1886 р. Олександр Миколайович Поль відкрив в Дубовій балці поклади залізняку «високої якості», що сприяло бурхливому промислому розвитку як Кривого Рогу, так і всього Новоросійського краю, перетворенню його в найбільший промисловий район усієї Російської Імперії. Разом з цим він знайшов археологічні визначні пам'ятки віком 6 тисяч років, залишки скіфських плавильних печей тощо. Пам'ятник Олександрю Полю в Кривому Розі був встановлений 17 липня 1891 р. на Гданцівці на кошти Акціонерного товариства Криворізьких залізних руд. Являв собою мармурове погруддя на кварцитовій

стелі з написом «Новороссийскому Колумбу». Скульптор пам'ятника – одеський майстер ірландського походження Б.В. Едуардс (1860–1924 рр.). Нажаль, цей пам'ятник безслідно зник зі свого постаменту десь у 1908 р. Нову сторінку в історії спорудження пам'ятника у 1986 р. розпочав Дніпропетровський історичний музей ім. Д.І. Яворницького. У результаті численних звертань до міськвиконкому 19 грудня 1996 р. було відкрите сучасне погруддя О.М. Поля. Скульптор – заслужений художник України О.В. Васякін. Бюст також само, як і попередній пам'ятник, встановлений на гранітній стелі. Виготовлений у ливарному цеху комбінату «Криворіжсталь» (сьогодні – ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг») під керівництвом М.П. Репникова.

Криворізький історико-краєзнавчий музей. Криворізький історико-краєзнавчий музей відкрито 1968 р. Музей має три експозиційні відділи: природа краю, історія дорадянського й радянського суспільства. У експозиції і фондах налічується 93 тис. експонатів – справжніх предметів історії, природи краю, образотворчого мистецтва. Серед них такі унікальні, як кам'яний ящик з кеміабинським піктографічним орнаментом, нанесеним вохрою. В експозиції музею представлені сокири-жезли періоду катакомбної культури ХХ ст. до н.е.; ритон скіфський IV-III ст. до н.е., фібула сарматська I ст. н.е. На території Криворіжжя були знайдені також кромлех – святилище обсерваторного типу з III тис. до н.е.; кубок черняхівський, орнаментований IV-II ст. до н.е.; чаша ритуальна орнаментована астральними символами катакомбної культури ХХ ст. до н.е. та багато інших речей, дякуючи яким експозиція заставляє відвідувачів подовгу затримуватися, вивчаючи життя первісних людей. Значне місце в науковій та експозиційній роботі музею посідає тема «Літературне Криворіжжя». Має музей й унікальні матеріали щодо особистості О.М. Поля (документи про його життя в родині, навчання в Полтаві, Дерпті тощо), з ініціативи якого розпочато розробку в 1881 р. залізних руд на Криворіжжі та збудована Катерининська залізниця, завдяки чому почався стрімкий бурхливий розвиток промисловості на Придніпров'ї [4].

«Орлине гніздо» – Скелі МОДРу Орлине гніздо (або скелі МОДРу) –

група скель на схилі долини р. Інгульця, яка представляє фрагмент розрізу Криворізько-Кременчуцької провінції Українського кристалічного щита. Відомий дослідник В.О. Домгер (1883 р.) так описує «Орлине гніздо»: «...мы вступаем в полосу железистокварцитовых сланцев, которые тянутся почти беспрерывно вплоть до устья р. Саксагань, образуя в этом пространстве ... ряд железистых скал, представляющих великолепные примеры самой прихотливой складчатости пластов». Геологічний заказник «Скелі МОДРу» – унікальний музей під відкритим небом. Це унікальна пам'ятка природи загальнодержавного рівня площею 62 га. На цих скелях можна ознайомитися із природою Кривбасу такою, якою вона була сотні та тисячі років тому. На правому та лівому берегах р. Інгулець на денну поверхню виходять природні оголення протерозойських порід; вік верхньої вікової межі гірських порід визнаний як 2050 млн. років. Абсолютна висота – 50 м. Розробку корисних копалин в цьому районі міста було розпочато у 1899 р. (Лихманівський рудник). Це були одні з найбагатших покладів руди, що розроблялись у 1900-ті роки низкою невеликих кар'єрів, які були розташовані на протязі 35 км. Натомість, дивовижна пам'ятка природи – скельні виходи – збереглися. Якщо піднятися на високий оглядовий майданчик МОДРу, місто Кривий Ріг видне, як на долоні. Саме звідси відкривається одна з найкрасивіших криворізьких панорам. Поряд із скелями знаходиться мікрорайон Кривого Рогу – Модрівський. У 1920-х рр. цьому району дали ім'я на честь Міжнародної організації допомоги борцям революції – скорочено МОДР. Згодом ця назва поширилася й на прилеглі скелі.

Шахта «Родина» Шахта «Родіна» («Батьківщина») – одна з залізорудних шахт в Кривому Розі, що веде розробку шарів залізної руди закритим (підземним) методом. Свого часу входила до складу ВО «Кривбасруда», яке забезпечувало близько 60% потреб СРСР в залізняку. Шахта «Родіна» здана в експлуатацію в липні 1972 р. До 1 жовтня 1989 р. як структурний підрозділ входила до складу рудоуправління імені Карла Лібкнехта. Розробка цього рудного поля ведеться з 1886 р. (територія колишньої копальні Юлії

Шмакової). Зараз шахта поглиблена більш ніж на 1500 м, що дає їй право претендувати на звання найглибшої в Європі. Шахта «Родіна» сьогодні є одним з небагатьох діючих виробничих підприємств, на яке за попередньою домовленістю можливо організувати відвідування туристами-екскурсантами (т.зв. «промисловий туризм»).

ВАТ «Криворізький залізорудний комбінат» є найбільшим підприємством України з видобутку залізної руди підземним способом. Рудні поклади, що освоюються шахтами ВАТ «Кривбасзалізрудком», є складовою частиною Криворізького залізорудного басейну – смуги залісистих порід шириною 2–7 км, що простягаються з півдня на північ більше ніж на 100 км у басейні рік Саксагань та Інгулець, від Жовтих Вод до широти Каховського водосховища, займаючи площу понад 300 кв. км. Промислова розробка залізної руди у Криворізькому басейні розпочалась у 1881 р. Поряд з багатими мартитовими й гематито-мартитовими рудами (із вмістом заліза 51–66%) є значні запаси бідних (22–38% заліза) руд – залісистих кварцитів, що потребують збагачення. Багаті руди басейну розробляють шахтним способом, а бідні – кар’єрним. Видобуток багаті руди на шахтах проводиться на глибинах 1100–1300 м. Запаси природно багатих руд до глибини 1500 м складають 266 млн.т. з середнім вмістом заліза 58,67%. Ці запаси забезпечують роботу шахт на строк від 30 до 40 років. Крім того, є можливість розширення сировинної бази за рахунок магнетитових кварцитів, запаси їх до глибини 1500 м – 940,2 млн.т. із вмістом магнітного заліза 24,12%. Розробка рудного поля в районі шахти «Родіна» ведеться з 1886 р. На сьогодні ресурс розвіданих запасів шахти «Родіна» – 59,5 млн.т. залізної руди. Зараз шахта поглиблена до позначки 1580 м, на 2008 р. видобуток руди здійснюється на горизонті 1315 м. Ведуться роботи з підготовки до робіт на горизонтах 1390 і 1465 м. Середній видобуток товарного залізняку (не вважаючи не товарної руди й гранітів) близько 1,75 млн.т. на рік із процентним вмістом заліза близько 58%. Шахта «Родіна» вважається за одну з перших в Кривому Розі шахт по запасах товарної руди і високому відсотковому вмісті заліза в породі, поступаючись лише шахті

«Жовтнева» того ж комбінату. У 1980 р. шахта набула скандальну відомість у зв'язку з виявленням японськими покупцями в руді шахти золота й ряду інших рідкісних елементів. Згодом постачання руди до Японії були припинені, а відсоток вмісту золота радянськими фахівцями був оцінений як не промисловий. Шахта повернулася до колишнього режиму роботи.

Криворізький ботанічний сад У 1975 р. в Кривому Розі розпочав свою діяльність опорний пункт Донецького ботанічного саду, який в 1976 р. був перетворений у відділ оптимізації техногенних ландшафтів, а в 1981 р. трансформувався у відділення Донецького ботанічного саду з метою створення Криворізького ботанічного саду як бази для науково-дослідних робіт і пропаганди прогресивних принципів охорони природи. У травні 1992 р. Криворізький ботанічний сад став самостійним. Криворізький ботанічний сад НАНУ – перлина серед техногенних пейзажів, кар'єрів, комбінатів промислового міста. Закладений з ініціативи Є.М. Кондратюка в 1980 р. на площі 52,4 га. Розташований за 40 км від ст. Кривий Ріг – Головний, за 15 км від ст. Роковата. На базі саду працюють чотири наукові відділи: інтродукції та акліматизації рослин; оптимізації техногенних ландшафтів; природної флори, фізіології рослин та біохімії ґрунтів, які вивчають питання поліпшення навколишнього середовища в умовах індустріалізації. Розвивається промислова ботаніка як новий напрям в біологічній науці. У Криворізькому ботанічному саду колекція рослин включає: деревні та чагарникові – 665 видів і форм, 120 сортів; квітково-декоративні – 811 видів, форм і сортів; тропічних і субтропічних – 890 таксонів; лікарських – 170 видів; рідкісних та зникаючих – 165 видів; ґрунтопокривних – 124 види; рослин природної флори – 520 видів. Гордістю співробітників є жасминовий і бузковий сади, а також розарій. На території саду створено дендрарій, сад безперервного цвітіння, скельний сад, сад бузку, експозиції троянд, квітководекоративних, рідкісних і зникаючих, лікарських, ґрунтопокривних, тропічних і субтропічних рослин. З 2004 р., згідно розпорядженню Кабінету Міністрів України, колекція деревних й чагарникових рослин визнана національним надбанням України. Наукові

дослідження співробітників саду мають значення для розв'язання екологічних проблем Кривбасу. За результатами досліджень опубліковано «Атлас рідкісних і зникаючих видів Дніпропетровщини». Розроблено наукові основи використання рослин для біологічної рекультивації різних типів порушених промисловістю земель.

Східний туристський район. Східний туристський район охоплює такі адміністративні одиниці, як Петропавлівський, Васильківський, Покровський, Межівський райони області, а також місто обласного підпорядкування Першотравенськ. Район у сфері туризму орієнтується на розвиток сільського («зеленого») туризму. Ресурсна база для розвитку туризму доволі небагата, наявні поодинокі історикокультурні пам'ятки. Зберігаються окремі локальні ареали розвитку народного декоративно-прикладного мистецтва. У подальшому перспективи розвитку туризму району будуть пов'язуватися із долиною р. Самара, а також розвитком форм транзитно-готельного туризму.

Екскурсії, розроблені територією району: «Козацька Покрова», «Кальміуський водний шлях» та ін. Найвизначніші туристські перлини району наступні.

Петропавлівські лимани. Петропавлівські лимани – один з найбільших заказників Степового Придніпров'я. Достатньо повно репрезентує ландшафтний комплекс долини р. Самари в середній течії, де сама річка тече поміж широких просторів заплавних лук, степових лиманів і солонцюватих степів. Лише подекуди вкраплюються острівці заплавних дібров. долина на цій ділянці (а заказник простягається від с. Хороше до с. Миколаївка Петропавлівського району) не диференційована на чіткі тераси, так як це є нижче за течією, починаючи від Павлограду. Відкриті та напіввідкриті простори заказника – «ельдорадо» для пташиного царства. Особливо галасливо на лиманах навесні – леbedі, сім видів чапель, найрізноманітніші кулики і дикі качки, тисячні зграї гусей, журавлі та лиски, поганки і крячки... На заповідному правому березі Самари, який високо здіймається над долиною степовими пагорбами, можна побачити унікальну природну флору степів. Цікаво, що в цій

місцевості представлений східний їх варіант із присутністю деяких видів рослин, характерних для континентальніших степів східного типу, поширених на Донеччині. Там, де пагорби врізаються вглиб Самарської долини гострими виступами, утворюються цікаві геологічні відслонення, в яких основну наукову цінність являють фрагменти типового розрізу новопетрівської світи та сарматського ярусу неогену. З піщаних пагорбів правобережжя відкриваються неперевершеної краси краєвиди на Самарську долину [36].

Мар'їн Гай. Ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Мар'їн Гай» розташований поряд із заказником «Петропавлівські лимани» і є власне його продовженням, утворюючи безперервну територіально і цілісну з точки зору природних екосистем заповідну територію, загальною довжиною понад 40 км уздовж долини і річища Самари та гирла р. Бик. При загальній подібності двох заказників Мар'їн Гай має більш лісистий характер: заплавні гаї стають більшими, з'являються рукотворні соснові бори, значною мірою заліснені й макросхили правого високого берега р. Самари. Під долиною р. Самари, як відомо, залягають вугільні пласти, розробка яких на шахтах Західного Донбасу призводить до просідання земної поверхні та катастрофічних наслідків для всієї природи Присамар'я.

2.2. Особливості розвитку туристичної інфраструктури в регіоні

Інфраструктура займає ключове місце в розвитку економіки, оскільки її існування пов'язане зі станом продуктивних сил і територіальним поділом праці, а також ефективністю функціонування сфери матеріального виробництва. Інфраструктурне облаштування економіки країни з одного боку залежить від темпів модернізації, а з іншого – сама виступає постачальником економічного зростання. Розвиток інфраструктури залежить від специфіки галузей і регіонів і здійснюється відповідно до змін у виробничій сфері.

Інфраструктура – це сукупність галузей та підгалузей, основними функціями яких є виробничі послуги і забезпечення економічного обігу в

національній економіці. В свою чергу інфраструктура складається із виробничої та соціальної складової. Виробнича інфраструктура – це частина галузей інфраструктури, що надає послуги виробничого характеру, тобто забезпечує зв'язки у виробничій сфері економіки. Соціальна інфраструктура представляє сукупність, або комплекс, галузей, призначенням яких у суспільному поділі праці є задоволення потреб населення у соціально-побутових і соціально-духовних послугах.

Незважаючи на розміщення обласного центру близько географічного центру області, через витягнутість території індекс внутрішньої доступності області значно нижче середнього по Україні (0,80). Щільність усіх доріг обласного значення також є нижче середнього показника по Україні. Щільність залізничних колій загального користування 49 км/1000 кв.км., автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям – 287 км/1000 кв.км. Загальна протяжність залізничних колій – 1578,2 км, автошляхів – 9194,2 км. Залізнична інфраструктура області розвинена краще автодорожньої [13].

Туристична індустрія Дніпропетровщини представлена широкою системою закладів і підприємств, у 2015 р. туристські послуги надавали 294 (у 2014 р. – 324) суб'єкти підприємницької діяльності, з них: 21 – туроператори. Мережа колективних засобів розміщування включає в себе 87 готелів, 4 мотелі, 1 хостел, 11 гуртожитків для приїжджих, 36 інших місць для тимчасового розміщування, 6 санаторіїв, 10 дитячих санаторіїв, 1 дитячий заклад оздоровлення цілорічної дії, 15 санаторіїв-профілакторіїв, 2 пансіонати відпочинку, 80 бази відпочинку. Коефіцієнт використання місткості зменшився з 0,26 у 2014 р. до 0,21 у 2015 р., що викликано зменшення темпу росту кількості туристів з 56803 осіб у 2014 р. до 46121 у 2015 р. [18]

Протягом 2014-2015 рр. кількість музеїв залишилася незмінною – 26, з них: історичних – 6, художніх – 2, комплексних – 17, галузевих – 1. Кількість предметів основного фонду, що експонувались протягом року, збільшилася з 577,3 тис. од у 2014 р. до 583,1 у 2015 р. Загальна кількість відвідувачів збільшилася з 656,7 тис. осіб у 2014 р. до 703,3 тис. осіб у 2015 р. Залишилася

стабільною кількістю театрів Дніпропетровської області – 13, з них: опери та балету – 1, драматичних – 5, музично-драматичних – 4, музичної комедії та мініатюр – 1, лялькових – 1. Кількість глядачів незначно зменшилася з 484,3 тис. осіб у 2014 р. до 483,4 тис. осіб у 2015 р. [18]

Згідно з проведеними дослідженнями на основі даних, отриманих з Головного управління статистики у Дніпропетровській області, за показником індексу розвитку інфраструктури Дніпропетровщина посідає 13 місце (із показником 1,07230) серед всіх областей України. За результатами аналізу показників індексу розвитку інфраструктури було визначено низку проблем, які мають негативний вплив на перспективи розвитку території. Дніпропетровська область отримала найнижчий показник інтегрального індексу розвитку транспортної складової (0,8872639) [18, с. 16-17].

Пріоритети модернізації регіональних програм розвитку певних видів транспорту рівень зношеності рухомого складу залишається надзвичайно високим. До найбільш пріоритетних заходів, для поліпшення показників у транспортній сфері можна включити масштабне оновлення рухомого складу, будівництво нових станцій метро у м. Дніпро, оновлення зупиночних комплексів, проведення прозорих конкурсів з відбору перевізників, проведення замірів пасажиропотоку для формування маршрутної мережі,

За інтегральним індексом розвитку рекреаційної складової Дніпропетровська область займає 21 позицію (0,8098166). Хоча туристична індустрія Дніпропетровщини представлена 294 суб'єктами підприємницької діяльності, лише за 1 рік їх кількість зменшилася на 10%. Порівняно із 2014 р. зменшилася кількість туристів з 439 650 осіб, до 418 265 осіб у 2015 р. [18, с. 17].

Одним із заходів поліпшення розвитку рекреаційної складової у Дніпропетровській області є розробка регіональної цільової програми для стимулювання розвитку рекреаційного потенціалу й створення підприємств у цій галузі, відкриття нових туристичних маршрутів до визначних місць тощо. Також варто передбачити поширення інформації про лікувальні та мінеральні

води, рекреаційні можливості 22 районів Дніпропетровської області, створення туристично-інформаційних центрів у містах. Таким чином, для подальшого розвитку інфраструктури в Дніпропетровській області має відбуватися чітка координація зусиль регіональної влади із органами місцевого самоврядування, що дозволить більш ефективно та результативно використовувати наявні ресурси. Діяльність органів влади не має обмежуватися пошуком інвестиційних коштів для промисловості. Частина із зазначених вище заходів може бути реалізована інститутами громадянського суспільства самостійно, або у співпраці із органами влади. Налагодження взаємодії влади із третім сектором сприятиме залученню коштів міжнародних фондів для реалізації спільних проектів у сфері розвитку інфраструктури.

За результатами соціально-економічного аналізу стану курортно-туристичної сфери Дніпропетровської області протягом 2000-2018 років спостерігається зниження більшості основних показників туристичної галузі. Так, за інформацією Головного управління статистики у Дніпропетровській області, кількість туристів, які скористалися послугами суб'єктів туристичної діяльності протягом зазначеного періоду, знизилася вдвічі: з 88 821 осіб у 2010 році до 56 010 осіб у 2018 році [Error! Reference source not found.]. Скоротився потік іноземних туристів до області: з 17 656 осіб у 2010 році до 252 осіб у 2018 році (табл. 2.2.1).

Зменшилися вдвічі показники внутрішнього туризму: з 46 227 осіб у 2010 році до 17 138 осіб у 2018 році. Кількість екскурсантів за цей період скоротилася у п'ять разів: з 55 067 осіб до 9 254 осіб. [12]

Дніпропетровська область завжди входила до числа регіонів України, які складають основу її культурного та творчого потенціалу. Аналіз стану справ у галузі за п'ятирічний період підтверджує високий рівень організації праці в закладах і установах, що забезпечують надання культурних послуг, стабільність у створенні єдиного культурного простору області завдяки існуючому кадровому потенціалу і в рамках чинної нормативно-правової бази, яка, на жаль, у галузі культури сьогодні недосконала і потребує змін.

Таблиця 2.2.1

Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами,
за видами туризму, (осіб) [Error! Reference source not found.].

Роки	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього ¹	У тому числі		
		в'їзні (іноземні) туристи	виїзні туристи	внутрішні туристи
2000	90907	23367	7184	60356
2001	93396	19148	7868	66380
2002	107517	26643	10717	70157
2003	190959	29658	13741	147560
2004	86153	16444	13883	55826
2005	100271	13989	17977	68305
2006	99744	15540	22295	61909
2007	114679	17661	28682	68336
2008	120151	20029	30022	70100
2009	91425	16606	22063	52756
2010	88821	17656	24938	46227
2011	60055	1541	23882	34632
2012	35428	760	25023	9645
2013	54415	778	31107	22530
2014	39010	112	22320	16578
2015	30922	31	17197	13694
2016	40376	114	23571	16691
2017	47675	26	32487	15162
2018	56374	252	38984	17138

Мережа закладів культури клубного типу системи Міністерства культури України включає 410 закладів, 363 клубні заклади у сільській місцевості, 441 заклад культури всіх систем і відомств. Культурно-освітню діяльність клубних закладів області забезпечують 1301 творчий працівник, з яких 50,1 % з фаховою освітою. Є тенденція незначного збільшення кількості клубних працівників, разом з тим, зменшується кількість працівників з фаховою освітою, що свідчить про притік у заклади культури фахівців з інших галузей, які не мають профільної освіти.

Зара у Дніпропетровській області функціонують 28 музейних закладів, 25 з яких комунальні. Щороку ці заклади відвідують близько 575 тис. чоловік, проводиться понад 12 тисяч екскурсій і близько 430 виставок. Протягом 2014-2018 відмічалось збільшення кількості екскурсій, виставок, експонування

музейних предметів.

Театрально-видовищними закладами області щорічно проводиться біля 1,9 тисячі вистав та концертів, які відвідують біля 270 тисяч шанувальників театрального та музичного мистецтва.

У Дніпропетровській області протягом 2015-2018 років спостерігається збільшення основних показників туристичної галузі. Так, за інформацією Головного управління статистики у регіоні, кількість туристів, які скористалися послугами суб'єктів туристичної діяльності періоду збільшилася з 43010 осіб у 2015 році до 48257 осіб у 2018 році. За даними Головного управління статистики в Дніпропетровській області, чисельність обслужених туристичними підприємствами внутрішніх туристів у 2017 році склала 168 600 осіб, з них частка іноземців, які перебували у закладах короткострокового розміщення, не перевищує 10%. Чисельність екскурсантів у 2017 році склала 5609 осіб. Натомість тривалість перебування гостей міста у закладах розміщення має тенденцію до скорочення – від 3,6 ліжка/добы у 2015 р. до 2,8 – у 2017 р.

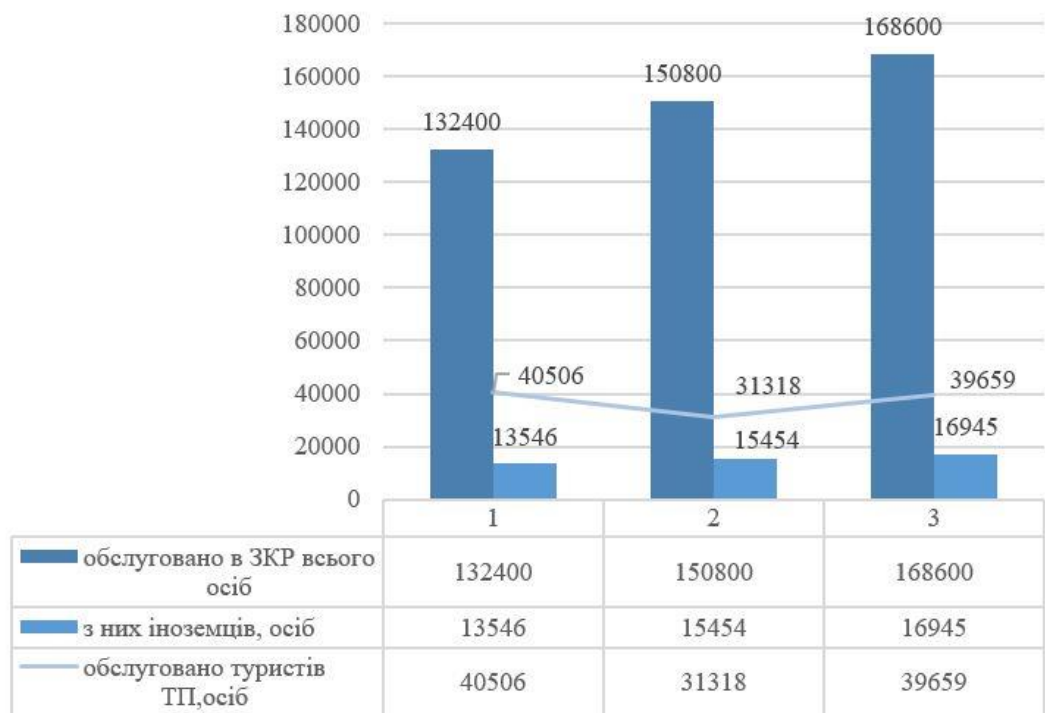

Рис. 2.2.1 Динаміка туристичного потоку м. Дніпро, 2015–2017 рр. [49]

Туристичні послуги у м. Дніпро (за даними звіту за 2018 р.) надають 108 суб'єктів туристичної діяльності, у тому числі: туроператорів – 27, турагентів – 81. За оцінками експертів, ці дані є неповними. Крім того, звіти враховують лише туристів (здебільшого мешканців області), які скористались послугами місцевих туристичних компаній. Кількість туристів та екскурсантів, які в'їжджають до Дніпра, користуючись послугами інших туристичних фірм чи самостійно, наразі не обліковується. Точні статистичні спостереження чи цільові соціологічні дослідження у цьому напрямку не проводяться.

У місті зареєстровано близько 1750 суб'єктів підприємницької діяльності, юридичних та фізичних осіб, які надають послуги громадського харчування (ресторани, кафе, бари та ін.). Діючих об'єктів громадського харчування – близько 700, з них не більше 25% можна віднести до таких, що мають достатньо високий рівень якості послуг і можуть розглядатися як пріоритетні для обслуговування туристів [45].

Всі бажаючі можуть отримати довідку про основні туристичні об'єкти області, природні, археологічні, історичні, культурні та духовні пам'ятки, культурні та культурно-розважальні заклади, готелі, санаторії, бази відпочинку, головні туристичні маршрути, розклад руху поїздів та автобусів, обласні та районні свята і фестивалі, туристичні компанії і послуги, а також іншу інформацію, що стосується туризму і відпочинку у Дніпропетровської області.

Наступним кроком буде розкрито основні напрями вдосконалення розвитку туризму в регіоні.

2.3. Основні напрями вдосконалення розвитку туризму в регіоні

У межах області розвідані та використуються мінеральні води та лікувальні грязі практично всіх відомих бальнеологічних типів. В оздоровчих і лікувальних цілях широко використовується озокерит та спелеотерапія.

Дніпропетровська область вирізняється серед інших регіонів значним

природним потенціалом щодо розвитку геологічного туризму. За даними на 1 січня 2019 р., у Дніпропетровській області діє понад десятки туристських геологічних маршрутів.

Пріоритетними напрямками розвитку туризму у Дніпропетровській області визначаються (рис. 2.1.1):

Рис. 2.1.1 Потенційні напрями розвитку видів туристичної галузі

1. Промисловий (індустріальний) туризм, орієнтований на продуктивне застосування особливої індустріальної спадщини таких міст як Дніпро, а також галузі промисловості, що історично сформувалися як основа сучасної економіки регіону.

Особливості виробництва промислових підприємств, тонкощі і нюанси організації їхньої роботи можуть бути привабливі та цікаві не тільки закордонним гостям, а й мешканцям міста та країни, не пов'язаним із цими галузями. Зараз завдання промислового туризму – це організація захоплюючих і регулярних турів і маршрутів на діючі або колись діючі промислові підприємства.

2. Пізнавальний (історичний) туризм, основою якого є історичний складник розвитку міста та етнокультурна багатоманітність.

3. Екотуризм (природний) туризм.

4. Подієвий туризм, що передбачає організацію та проведення щорічно кількох заходів національного і міжнародного рівнів розважального та спортивного спрямування.

5. Екстремальний туризм.

6. Сільський (зелений) туризм.

Особливо перспективним видом на території регіону є сільський туризм. Про це свідчать статистичні дані щодо кількості сільських садиб. На сьогодні у Дніпропетровській області налічується 35 закладів, які надають послуги з тимчасового розміщення, харчування, традиційних видів сільськогосподарської діяльності тощо [43, с. 105-110]. Проблемним питанням у сфері сільського туризму є відсутність нормативно-правової бази, що унеможливило повноцінне ведення діяльності у цій галузі.

Таким чином, представникам туристичного та інших галузей бізнесу додатково слід врахувати досить високий попит мешканців регіону на туристичні послуги, пов'язані з відвідуванням природних об'єктів, організацією турів вихідного дня. Таким чином, туристична інфраструктура, туристичні продукти і послуги регіону можна охарактеризувати:

1. Загальний низький рівень розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури.

2. Відсутність під'їздів до багатьох туристичних об'єктів.

3. Відсутність дорожніх вказівників і туристично-інформаційних знаків.

4. Недостатність сучасних місць розміщення (готелів) для різних категорій споживачів, в т.ч. двох-зіркових готелів, орієнтованих на середнього туриста, а також костелів.

5. Невідповідність засобів розміщення світовим стандартам.

6. Неналежний стан туристичних маршрутів, у т.ч. брак обладнаних місць короткочасного відпочинку, відсутність єдиної системи знакування шляхів активного туризму (пішохідних, велосипедних, водних тощо).

7. Відсутність достатньої кількості стоянок та інших об'єктів туристичної

інфраструктури (туалети та ін.).

8. Низька якість та недостатній асортимент туристичних та супутніх послуг: проживання, транспорт, харчування, інформаційні послуги, зони відпочинку вздовж Дніпра, санітарні зони тощо.

Загальний благоустрій, транспортна та комунальна інфраструктура:

1. Проблеми з благоустроєм міста: висока "природна" засміченість та занедбаність окремих територій, у т.ч. таких, що мають високий туристичний потенціал.

2. Незадовільний стан доріг – магістральних, регіональних.

3. Невідповідність якості транспортних, інших комерційних та муніципальних послуг сучасним вимогам.

Інформаційна підтримка:

1. Відсутність якісної, комплексно оформленої пропозиції щодо подієвого туризму, у т.ч. «календаря туриста».

2. Недостатність туристичної інформації як для туристів, так і для підприємств, що надають послуги у сфері туризму (туристичних карт і схем, путівників, рекламної продукції, актуалізованої пізнавальної інформації про місто та область).

3. Відсутність систематизованої доступної інформації щодо наявної ресурсної бази (об'єктів та їх стану).

4. Відсутність облаштування «воріт міста» з урахуванням потреб туристів, зокрема, в частині залучення до міста транзитних туристичних потоків.

5. Нерозвиненість інформаційної інфраструктури, у т.ч. інформаційних центрів.

Потреби мешканців міста у змістовному проведенні дозвілля задовольняються також за рахунок спортивно-оздоровчого, пішохідного і велотуризму, якісної організації та проведення на високому рівні міських святкових заходів, підтримки локальних ініціатив щодо розвитку туризму та рекреаційно-оздоровчої сфери міста.

Наявності у Дніпропетровської області унікальних туристичних ресурсів та створення на їх основі туристичних продуктів недостатньо для досягнення успішного розвитку туристичної галузі. Ключовим моментом є забезпечення інформованості туриста про те, які продукти є в області та як їх можна отримати. Від наявності туристичної інформації залежить, як турист використає свій вільний час на території області, що, своєю чергою, забезпечить задоволення його потреб, вплине на загальне позитивне враження від цілої поїздки та бажання здійснити наступні подорожі до регіону.

Дніпропетровській регіон має перспективи розвитку подієвого туризму у спортивній сфері. Це обумовлюється, зокрема, такими факторами:

1. Наявність кількох команд майстрів у вищих національних лігах (футбол, футзал, гандбол, волейбол, баскетбол), у т.ч. таких, що регулярно посідають чемпіонські та призові місця.

2. Розташування у місті сучасного футбольного стадіону, критого легкоатлетичного манежу, гребного каналу з довжиною води, що відповідає олімпійським стандартам (канал підлягає реконструкції та відновленню), палацу для зимових видів спорту (перебуває на реконструкції) та інших об'єктів спортивної інфраструктури.

3. Річка Дніпро, яка може стати місцем проведення змагань з парусного та інших водних видів спорту.

4. Наявність на околицях міста територій, придатних до облаштування сучасних трас для проведення авто- і мотокросів та інших змагань з видовищних та екстремальних видів спорту [43].

Промисловий (індустріальний) туризм – новий і також перспективний для міста напрямок розвитку туристичної галузі. Потенційно цікавими і туристично-привабливими для різних категорій туристів, а також для мешканців міста є підприємства, які мають унікальні технологічні процеси. Таких об'єктів у Дніпропетровської області налічується більше 100. Найбільші металургійні та інші підприємства регіону мають власні музеї, які можуть бути об'єднані в єдиний музейний та екскурсійний комплекс з виразною назвою

«Парк індустріального періоду».

Крім того, заслуговують на увагу колишні промислові території та об'єкти, що виведені з експлуатації. Частина таких об'єктів знаходиться у центральній частині міста та інших доступних для відвідування місцях. Вони можуть бути використані безпосередньо як індустріальна спадщина для проведення екскурсій, організації різних креативних заходів, фестивалів і змагань з екстремальних видів спорту, або ревіталізовані та пристосовані під інші туристичні (рекреаційні) потреби.

З огляду на занедбану ситуацію з курортно-рекреаційною сферою регіону, на сьогодні постає гостра необхідність розробки Концепції розвитку курортно-рекреаційної сфери у Дніпропетровській області – такого собі цілісного перспективного образу, моделі функціонування територій, через які проходять транспортні коридори до моря, рекреацій в ареалі р. Дніпро, інших водних басейнів, а також унікальних природних ареалів та природних заповідних територій нашого краю.

Слід також передбачити розвиток інфраструктури по транспортних магістралях до курортних і рекреаційних зон – зупинкові комплекси, об'єкти туристичної інфраструктури, цивілізовану ринкову торгівлю місцевою плодоовочевою та сувенірною продукцією (а це ще ряд районів області). Окремо слід відзначити значення для розвитку курортно-рекреаційної сфери інноваційного інвестиційного процесу місцевої переробної промисловості.

З метою створення необхідних умов для відвідування мешканцями мегаполісів місцевих рекреаційних зон нами пропонується Дорожня карта з організації оздоровлення мешканців мегаполісів з використанням потенціалу місцевих рекреаційних зон, яка передбачає наступні кроки у цьому напрямку:

1. Виконавчі комітети міських рад міст обласного підпорядкування, райдержадміністративної здійснюють моніторинг наявних місць можливого рекреаційного відпочинку, формують їх місцевий реєстр, складають план благоустрою, визначають відповідальні підрозділи тощо.

2. Міські голови міст обласного підпорядкування, голови РДА

поновлюють персональний склад своїх Координаційних рад з розвитку туристично-рекреаційної сфери та проводять їх засідання за участю керівництва територій - партнерів по рекреаційним підзонам та зацікавлених суб'єктів підприємницької діяльності.

3. Виконавчі комітети міських рад міст обласного підпорядкування виявляють серед суб'єктів туристичної діяльності зацікавлених у туристично-рекреаційному оздоровленні мешканців свого мегаполісу та сприяють інформуванню населення про наявний у них спектр внутрішніх туристично-рекреаційних пропозицій.

4. Виконавчі комітети міських рад міст обласного підпорядкування, райдержадміністрації:

4.1. Формують стратегію інформування потенційних відпочивальників про можливості рекреаційного відпочинку в 2020-22 рр.;

4.2. Опрацьовують питання транспортних перевезень мешканців міст на відпочинок;

4.3. Сприяють облаштуванню місць рекреаційного відпочинку санітарно-гігієнічними зручностями (туалети, навіси, підходи до води тощо);

4.4. Забезпечують виконання заходів з оздоровлення мешканців мегаполісів з використанням рекреаційних ресурсів місцевих рекреаційних зон.

Однак курортно-туристична сфера регіону без вжиття ряду системних заходів не може в повній мірі виконувати свою соціально-економічну та культурно-дозвілєву функції, бути стабілізуючим фактором збереження довкілля та наявної історико-культурної спадщини до 70 відсотків об'єктів якої перебуває у незадовільному стані та потребує проведення робіт з реставрації або реконструкції, облаштування для туристичних відвідувань.

Тому одним із напрямів вдосконалення розвитку сфери туризму на період до 2022 року має стати робота з акцентування уваги органів влади в центрі, на місцях щодо вирішення наявних проблем туристично-курортної сфери регіону, серед яких:

- недосконалість туристично-рекреаційної інфраструктури;

- низький рівень розвитку культурно-пізнавального туризму, спричинений, в основному, відсутністю нормативно-правового забезпечення питань використання культурної спадщини в туризмі, обмеженою транспортною доступністю більшості об'єктів;

- невідповідність музейних експозицій та прилеглих територій до туристичних відвідувань, у тому числі іноземними туристами та особами з обмеженими фізичними вадами;

- недостатність фахівців туристичного супроводу та їх невідповідна кваліфікація;

- робота в тіні ряду надавачів туристичних послуг, неможливість здійснення контролю за дотриманням ліцензіантами ліцензійних умов;

- продовження існуючого курсу соціуму на хижацьке використання природних ресурсів, загроза їх швидкого виснаження через відсутність:

- нормативно-правових актів призначення природних територій курортами державного та місцевого значення із встановлення меж округу та зон санітарної охорони курортів;

- затвердженої на державному та регіональному рівнях медичної спеціалізації курортів;

- затвердженої та скоригованої містобудівної документації на більшості курортних територій;

- державного моніторингу курортних територій;

- достатнього обсягу фінансування з місцевих бюджетів протиерозійних та протизсувних робіт, через загрозу руйнування частини прибережних територій та пляжів курортів;

- державного нагляду та контролю за додержанням правил і норм використання лікувальних ресурсів (наявні лікувально-оздоровчі ресурси використовуються не ефективно, існує тенденція до їх руйнування та знищення) тощо.

Необхідно також сприяти домінанті самотності у туристично-

курортному секторі, поєднання курортного та рекреаційно-туристичного напрямку з традиційними мистецькими проектами регіону, яскравими здобутками у збереженні та розвитку промислів і ремесел. Спираючись на аналітичні висновки, за підсумками проведеної роботи були визначені основні чинники впливу на вибір стратегічних напрямків розвитку туристичної галузі Дніпропетровської області. SWOT-аналіз, проведений методом фокус-груп та методом експертного опитування, вказує на внутрішні сильні і слабкі сторони міста, а також на зовнішні можливості і загрози (ризики), які впливатимуть на розвиток туристичної галузі у регіоні. Узагальнені результати SWOT-аналізу подаються у таблиці додатку Б.1.

Отже, якісні та кількісні (за отриманими балами) результати SWOT-аналізу свідчать про певну перевагу слабких сторін над сильними сторонами, а також про існуючі та очікувані переваги зовнішніх можливостей над загрозами. Проведений комплексний аналіз наявної ситуації у туристичній галузі міста дозволяє визначити ключові проблеми і фактори, які стримують розвиток туризму.

Враховуючи сучасні внутрішньополітичні та зовнішньополітичні виклики, для вдосконалення розвитку туризму в регіоні необхідно:

- зосередитися на популяризації сучасної місії туризму, як дієвого фактору підвищення національної свідомості, інструменту взаємопізнання та взаєморозуміння населення України, формування почуття поваги до своїх витоків, національних святинь та бажання ділитися цим з усім світом, продовжувати позиціонуватися себе в світі, як цікава туристична держава;

- запропонувати суб'єктам туристичної діяльності розвивати передусім соціально орієнтовані види внутрішнього туризму: пізнавальний туризм, дитячий туризм, діловий (конференц) туризм, спортивний туризм та етнотуризм – виключно з домінантою українського етнокультурного простору. Адже сьогодні, як ніколи постає необхідність посилити українську складову експозицій музейних закладів регіону (в тому числі при комплектуванні музейних фондів пам'ятками української традиційно-побутової культури краю,

які сьогодні піддаються нещадній руйнації) та актуалізувати наукові академічні, музейні та краєзнавчі дослідження історичного та етнокультурного спрямування;

- забезпечити наукове та краєзнавче підґрунтя відродженню української традиційної календарної обрядовості та її поширенню серед широких верств населення;

- розробку щорічного регіонального Календаря туристично-культурних подій з розміщенням його на інтернет ресурсах нашої організації;

- сприяти органам місцевого самоврядування щодо впорядкування екскурсійної діяльності згідно сучасних вимог;

- не залишатися в стороні від ходу процесу декомунізації суспільного життя;

- сприяти організації методичної роботи серед гідів та екскурсоводів, проведенню семінарів, круглих столів та інших дорадчих форм роботи;

- разом з туристичною громадськістю України спонукати Кабінет Міністрів України до повернення туризму і курортам профільного вищого органу виконавчої влади, неправомірно виключеного із управлінської структури, відновлення відповідної управлінської вертикалі та туристичної звітності, а також інших регламентуючих аспектів галузі;

- забезпечити участь регіону у процесі внесення змін та доповнень до Закону України «Про туризм» та «Про курорти», поглибивши співпрацю з профільним комітетом ВРУ з врахуванням потреб імплементації вітчизняного законодавства у сфері туризму та історико-культурної спадщини до європейських стандартів, використовуючи з цією метою наявний у регіоні потенціал депутатського корпусу;

- брати активну участь у роботі із стратегічного планування розвитку туристично-рекреаційної сфери на рівні регіону та м. Дніпро.

Отже, Дніпропетровська область, маючи такий туристсько-рекреаційний потенціал, повинна більш активно виходити на світовий ринок туризму, тим самим залучати іноземних туристів та інвесторів. Розвиток курортно-

туристичної сфери в регіоні призведе до збільшення доходів, що надходять в регіональні і місцеві бюджети і тим самим покращать рівень життя населення.

Крім того, це позитивно позначиться на зростанні попиту на продукцію місцевої промисловості, збільшенні об'єктів туризму, стану кон'юнктури у будівництві та інфраструктури в регіоні, дозволить вирішувати проблеми зайнятості та екології.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що Дніпропетровський регіон має великий потенціал та перспективи в майбутньому в сфері туризму, тому на Дніпропетровщині плануються деякі заходи, які розроблені спеціально для розвитку туристичної індустрії:

- розвиток міжнародного співробітництва у сфері туризму і курортів, формування позитивного туристичного й санаторно-курортного іміджу Дніпропетровщини;
- створення кадастру природних територій та ресурсів туризму, проведення їх економічної оцінки, опису та класифікації;
- розроблення регіональної програми розвитку сільського та «зеленого» туризму;
- забезпечення підготовки інвестиційних паспортів рекреаційних об'єктів області, привабливих для іноземних і вітчизняних інвесторів;
- упровадження моніторингу курортно-оздоровчих і рекреаційних територій та природних лікувальних ресурсів;
- розроблення мап, схем, буклетів, туристичних довідників, створення єдиної інформаційної системи з повним банком даних санаторно-курортних, рекреаційних, туристичних послуг області
- створення навчального центру та позашкільних гуртків для розвитку активного етнографічного туризму.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

За результатами дослідження розвитку туризму в Дніпропетровській області можна зробити наступні висновки.

1. Рекреаційні ресурси Дніпропетровської області вивчені достатньо, але не системно. Традиційно вважається, що основним чинником (а також компонентом природного середовища) для розвитку та організації туристичної діяльності в регіоні є Дніпро з величезними можливостями для використання його в круїзній діяльності. До того ж, щодо регіону склався пересічний образ екологічно несприятливої території, перевантаженої промисловими виробництвами й такої, що не має суттєвих, значущих туристських атракцій. Цей образ є глибоко хибним. Дніпропетровщина має значний потенціал для розвитку туристичної індустрії: вигідне географічне положення, сприятливі природні та кліматичні умови, історико-культурні пам'ятки, традиції та щедра гостинність народу.

2. Оскільки Дніпропетровська область – найбільша в Україні за природно-ресурсним потенціалом, то на її теренах можливо розвивати сучасні види туристичної діяльності, а саме: сільський (або зелений) туризм, екотуризм, діловий (бізнес-подорожі), спортивний (велотуризм, альпінізм, дайвінг), освітній туризм (туристичний відпочинок поєднується з навчанням), хобі-тури тощо. Сприяє розвитку наукового і просвітницького туризму в області і значна кількість музеїв, театрів, інших закладів культури. Територію області можна умовно поділити на 7 туристських районів. Проте актуальними залишаються питання впорядкування території екскурсійних об'єктів, приведення їх в належний стан, організація зручних під'їзних шляхів, ремонт та реставрація пам'яток архітектури, забезпечення звичайних побутових потреб туристів.

3. Із регіоном пов'язані унікальні природні та штучні об'єкти й культурно-історичні явища, які є потенційно брендовими у сфері розвитку туризму. З огляду на це міська влада Дніпра та обласна влада мають вжити достатніх заходів для формування цілеспрямованої маркетингової та

інформаційної політики, пов'язаної з просуванням міста на туристичному ринку України та сусідніх країн.

4. Сучасний стан благоустрою, транспортної і туристичної інфраструктури Дніпропетровської області у контексті пріоритетного розвитку туристичної галузі є задовільним, але потребує вдосконалення, розбудови нових об'єктів, підвищення якості надання муніципальних (комунальних) і комерційних послуг.

5. Регіон має потенціал для залучення туристів з України (у першу чергу, Східний та Центральний регіони), Російської Федерації, Республіки Білорусь та інших країн СНД, Східної Європи, а також з країн, з містами яких встановлені побратимські відносини, і країн проживання української діаспори. Крім того, розвиток в'їзного туризму може бути пов'язаний із залученням туристів, що належать до менонітської культурно-релігійної громади та національних меншин, представлених у регіоні.

6. Для розвитку туристичної галузі на першому етапі доцільно обрати ресурсний підхід, який відрізняється підвищеною увагою до ефективності та повноцінності використання наявного туристичного потенціалу. У подальшому запроваджувати маркетинговий підхід для формування стійкого попиту на туристичні продукти та їх брендування.

7. Основою розвитку туристичної сфери Дніпропетровської області має стати широке партнерство між владою, бізнесом і громадою, а також активізація горизонтальних зв'язків з іншими містами і регіонами України та інших країн для формування програм обміну досвідом, спрямування взаємних туристичних потоків, спільного просування на ринках туристичних послуг.

ПЕРЕЛІК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушенко В. Ю. Значення та розвиток територіально-рекреаційної системи завдяки туризму / В. Ю.Андрушенко // Розвиток економічної системи в умовах глобалізації: Матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Вінниця, 2014. – С.87-90.
2. Атлас. Туристичне намисто України / Н.О. Крижов – К. : ДНВП «Картографія», 2011. – 136 с..
3. Атлас туристсько-рекреаційних ресурсів Дніпропетровської області: розробка, інформаційне наповнення, видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/works/25.pdf>
4. Афанасьєв О.Є. Дніпропетровщина туристська // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2012. – №36(761). – С. 3–19.
5. Бакурова А. В. Оцінка рекреаційної привабливості регіону / А.В. Бакурова, Д. В. Очеретін // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. – Вип 183. – Том III. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – С. 617-622.
6. Безручко Е.С. Управление природно-рекреационными ресурсами в целях устойчивого развития туризма / Е.С. Безручко, Е.И. Мишнина // Управление в современных системах. – 2015. – №1(5). – С.36-39.
7. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 395 с.
8. Биркович В. І. Модернізація туристичного та рекреаційного потенціалу регіонів України / В. І. Биркович // Статистика України. – 2006. – № 3 (34). – С. 83-86.
9. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг: Навчальний посібник / В. В. Величко. – Харків: Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, 2013. – 202 с.
10. Всесвітня туристична організація. Офіційний веб-сайт. [Електронний

- ресурс]. – Режим доступу: <http://unwto.org/>.
11. Галасюк С. С. Сучасний стан розвитку санаторно-курортної бази в Україні / С. С. Галасюк // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. 15. – С. 197-202.
  12. Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dneprstat.gov.ua>
  13. Давиденко І. В. Основні компоненти туристично-рекреаційного потенціалу / І. В. Давиденко // Соціально-економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку в Україні та світі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2014. – Ч. 2. – С. 49-52.
  14. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
  15. Екологічний паспорт Дніпропетровської області (2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://menr.gov.ua/files/docs/eco_passport/2018.pdf
  16. Загальне положення про санаторно-курортний заклад. Постанова КМУ від 11.07.2001 № 805. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dp_20010711_805.html.
  17. Імплементация Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини: підсумки та перспективи: Зб. наук. праць за матеріалами II Всеукраїнської наук.-практ. конф., Київ, 16 грудня 2016 р. / Заг. ред. О.А.Буценко. – К.: НАКККМ, 2016. –136 с.
  18. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження // ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. - Київ, 2017. – 108 с.
  19. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. – 300 с.
  20. Кифяк В.Ф. Методи та принципи формування територіальних рекреаційних систем / В.Ф. Кифяк // Вісник ДІТБ. – 2013. – №17. – С.51–

- 54.
21. Концепція розвитку санаторно-курортної галузі. Розпорядження КМУ від 23 квітня 2003 р. № 231-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/fpart95/idx95147.htm>.
22. Коржилов Л. І. Туризм в Україні. Класифікація та види [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3345>
23. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України: Навч. посіб. / О.О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – Київ: Альтерпрес, 2007. – 369 с.
24. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: навчальний посібник / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. - К.: Центр навчальної літератури, 2004. - 272 с.
25. Манюк В. В. Палеонтологічні пам'ятки природи Дніпропетровської та Запорізької областей: сучасний стан і проблема збереження / В. В. Манюк // Палеонтологічний збірник. – Дніпропетровськ. – 2010. – № 42. – С. 108-117.
26. Марченко О.А. Концептуальні засади регіонального розвитку туристичної індустрії / О. А. Марченко // Економіка і суспільство. – 2017. – Випуск № 10. – С. 454-458.
27. Менеджмент і маркетинг туризму: навч. посібник / Т.М. Афонченкова, О.В. Булюк, Б.П. Масенко та ін.; за ред. О.Є. Лугініна. К.: Видавництво Ліра, 2012. 364 с.
28. Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства: монографія / За ред. Г.П. Склера. – Полтава: ПУЕТ, 2015. – 372 с.
29. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку влітку 2017 року : стат. бюлет. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. К. : Державна служба статистики України, 2017. – 55 с.
30. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території: Монографія. - Львів: Новий Світ-2000, 2012. –

176 с.

31. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. – Одеса : ОНЕУ, 2016. – 262 с.
32. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник / Є.В.Панкова. – К.: Видавництво: Альтерпрес, 2003. – 352 с.
33. Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України / Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.spadshina.com.ua/index.php?sID=23&itemID=376>.
34. Порядок визнання населеного місця історичним [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=909-2006-%EF>.
35. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні: зб. нормативно-правових актів; під заг. ред. проф. В.К. Федорченка. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.
36. Природно-заповідний фонд Дніпропетровської області: [довідник] / Упоряд. Вадим Манюк, Володимир Манюк (видання друге, зі змінами та доповненнями). – Дніпро, 2017. – 118 с.: іл.
37. Про внесення змін до Закону України «Про туризм»: Закон України. / Відомості Верховної Ради України [Текст]. – 2004. – №13. – Ст. 180.
38. Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до курортних: Постанова Кабінету Міністрів України № 1576 від 28.12.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?meg=1576%2D96%2D%EF>.
39. Про затвердження Порядку створення і ведення Державного кадастру природних територій курортів: Постанова КМУ від 23 травня 2001 р. №562. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/562-2001-%D0%BF>. Назва з екрана.
40. Про курорти. Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dp_20010711_805.html.
41. Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”. Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U005_15.html.
  42. Про туризм: Закон України / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – №31. – Ст.241 (в редакції від 04.08.2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nre>.
  43. Регіональний туризм: стратегія, ресурси, перспективи розвитку: Монографія / Кол. авторів; ред. Н. П. Мешко, В. Є. Редько, О.П. Крупський – Дніпро, Акцент ПП – 321 с.
  44. Семенов В.Ф. Регіональний вимір рекреаційно-туристичної діяльності: [монографія]. К.: Фенікс, 2008. 201 с.
  45. Сливенко В. А., Савченко К. С. Тенденції розвитку туристичної індустрії в Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://confcontact.com/2013_03_15/25_Slivenko.htm
  46. Стан та перспективи розвитку інфраструктури регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/InfrASTRUKTURA.pdf>.
  47. Статистичний щорічник України за 2017 рік / Державна служба статистики України: за ред. І. Є. Вернера / відп. за вип. О.А. Вишневська. К., 2018. 541 с.
  48. Статистичний щорічник України за 2018 рік / Державна служба статистики України: за ред. І. Є. Вернера / відп. за вип. О.А. Вишневська. – Житомир: ТОВ “Бук Друк”, 2019. – 482 с.
  49. Стратегія та програма активізації туристичного потенціалу м. Дніпро на 2018-2020 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dda.dp.ua/wpcontent/uploads/2017/11/strategy_and_program_activization_tourist_Dnipro.pdf
  50. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168р

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/168-2017>.
51. Сучасний стан законодавчого забезпечення туризму в Україні: проблеми та шляхи вирішення: Звернення учасників Всеукраїнських громадських слухань / Туристична Асоціація України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tourism.gov.ua/publ.aspx?id=322>.
52. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: Монографія / Т.І. Ткаченко. – К.: КНТЕУ, 2006. – 537 с.
53. Туризм в Україні [Електронний ресурс] / Держкомстат України, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
54. Туристична діяльність в Україні у 2017 році: стат. бюлет. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. – К.: Державна служба статистики України, 2018. – 90 с.
55. Туристична діяльність в Україні у 2018 році: стат. бюлет. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. К.: Державна служба статистики України, 2019. – 80 с.
56. Туристичний імідж регіону: монографія / за ред. А.Ю. Парфіненка. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 312 с.
57. Туристичні ресурси та інфраструктура – головні складові розвитку туризму в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/tourism/36431/>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А. 1

Чисельність наявного населення за регіонами
(на 1 січня 2019 року), тис. осіб, [48]

	усього	міське	сільське	Частка міського населення у загальній чисельності, відсотків
Україна	42153,2	29256,7	12896,5	69,41
Автономна Республіка Крим	...	...	...	...
області				
Вінницька	1560,4	801,7	758,7	51,38
Волинська	1035,3	540,7	494,6	52,22
Дніпропетровська	3206,5	2690,5	516,0	83,91
Донецька	4165,9	3783,4	382,5	90,82
Житомирська	1220,2	721,4	498,8	59,12
Закарпатська	1256,8	466,1	790,7	37,09
Запорізька	1705,8	1319,2	386,6	77,33
Івано-Франківська	1373,3	607,0	766,3	44,20
Київська	1768,0	1097,3	670,7	62,07
Кіровоградська	945,5	597,9	347,6	63,24
Луганська	2151,8	1872,0	279,8	87,00
Львівська	2522,0	1537,7	984,3	60,97
Миколаївська	1131,1	774,1	357,0	68,44
Одеська	2380,3	1595,5	784,8	67,03
Полтавська	1400,5	873,2	527,3	62,35
Рівненська	1157,3	549,6	607,7	47,49
Сумська	1081,4	747,8	333,6	69,15
Тернопільська	1045,9	473,7	572,2	45,29
Харківська	2675,6	2168,4	507,2	81,04
Херсонська	1037,6	636,4	401,2	61,33
Хмельницька	1264,7	722,0	542,7	57,09
Черкаська	1206,4	684,0	522,4	56,70
Чернівецька	904,4	390,7	513,7	43,20
Чернігівська	1005,7	655,6	350,1	65,19
міста				
Київ	2950,8	2950,8	—	100,00
Севастополь	...	...	...	...

Додаток Б
SWOT-аналіз

Таблиця Б.1

SWOT-аналіз Дніпропетровської області

Сильні сторони (внутрішні)	Слабкі сторони (внутрішні)
<p>Унікальна історична і культурна спадщина загальноукраїнського та міжнародного значення</p> <p>Наявність потенційно брендів об'єктів і продуктів (о.Хортиця, Запорозьке козацтво, індустриальна спадщина та ін.)</p> <p>Економічно розвинений регіон</p> <p>Вигідне транспортно-логістичне розташування (автошляхи та залізничні шляхи міжнародного значення)</p> <p>Наявність об'єктів і територій заповідного фонду в межах міста</p> <p>Специфічне просторове планування міста, поєднання урбанізованої забудови з рекреаційними зонами</p> <p>Річка Дніпро як водна артерія, зона відпочинку і місце проведення різних заходів, пункт зупинки круїзних пароплавів</p> <p>Високий рівень концентрації людського капіталу, наявність наукових закладів та студентської молоді</p>	<p>Низька якість комерційних та окремих муніципальних послуг (транспорт, громадські туалети, прибирання вулиць)</p> <p>Проблеми з благоустроєм міста, висока "природна" засміченість та занедбаність окремих територій</p> <p>Значне техногенне навантаження на довкілля</p> <p>Низька якість та недостатній асортимент туристичних послуг</p> <p>Низька активність громади міста в цілому, у т.ч. у сфері туризму, послуг, розвитку клієнто-орієнтованого малого та середнього бізнесу</p> <p>Низький рівень кооперації, партнерських відносин, кластеризації сфери послуг</p> <p>Відсутність традицій системного управління процесами стратегічного розвитку міста, проектного менеджменту</p> <p>Відсутність ефективної організаційної структури з управління розвитком туризму, брак професійних кадрів у системі муніципального управління</p>
Можливості (зовнішні)	Загрози (зовнішні)
<p>Доступність сучасних інформаційних технологій та їхній подальший розвиток</p> <p>Збільшення попиту на туристичні продукти на внутрішньому ринку (організований та неорганізований туризм)</p> <p>Близькість обласних центрів та інших населених пунктів із загальною чисельністю понад 10 млн. осіб (як ринки збуту)</p> <p>Наявність транзитного туристичного потоку через область (до чорноморського та азовського узбережжя)</p> <p>Подальший розвиток партнерських відносин з містами-побратимами</p> <p>Розвиток державно-приватного партнерства</p> <p>Зацікавленість проектами розвитку туризму з боку молодіжних громадських організацій, студентів</p> <p>Зацікавленість історико-культурною спадщиною з боку української діаспори, та зарубіжних представників інших національних меншин, що мешкають у Запорізькій області</p> <p>Альтернативні джерела фінансування проектів (фонди підтримки місцевого самоврядування, проекти міжнародної технічної допомоги)</p> <p>Горизонтальна співпраця з іншими регіонами</p> <p>Наявність попиту з боку мешканців Запоріжжя у сфері пізнавального, подієвого, промислового, "зеленого" туризму (місцевий туризм)</p>	<p>Незадовільний стан транспортної інфраструктури країни, низька якість послуг з перевезення</p> <p>Дефіцит бюджету, неможливість фінансування проектів через несправедливий розподіл бюджету "центр-регіони"</p> <p>Конкуренція з боку інших міст і регіонів України</p> <p>Погіршення екологічної ситуації у місті (регіоні)</p> <p>Неефективне державне управління туристичною галуззю в цілому</p> <p>Поглиблення макроекономічних кризових явищ на національному та світовому ринках</p> <p>Відсутність підтримки ініціатив влади у сфері розвитку туризму з боку бізнесу та громадськості, центральних органів влади</p> <p>Інформаційна закритість влади і суспільства</p> <p>Зниження купівельної спроможності споживачів та попиту на туристичні послуги</p> <p>Адміністративно-територіальна реформа, втрата Запоріжжям статусу обласного центру</p>

Додаток В
Туристична діяльність

Таблиця В.1

Дохід від надання туристичних послуг в розрізі регіонів

	Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних обов'язкових платежів)	У тому числі від екскурсійної діяльності	%	Сума комісійних, агентських і інших винагород	Операційні витрати
Україна	20307544,1	37487,8	0,18	306209,8	17125548,9
Вінницька	14899,4	—		1311,7	7815,1
Волинська	12805,1	—		4568,7	2402,2
Дніпропетровська	5162,9	—		3337,4	3822,2
Донецька	6951,0	10,9	0,16	1421,9	5430,7
Житомирська	1058,6	—		—	965,3
Закарпатська	9517,8	86,0	0,90	758,3	9717,9
Запорізька	1964,4	655,8	33,38	615,6	1575,1
Івано-Франківська	432680,6	1677,7	0,39	1109,3	342455,3
Київська	2155,3	59,1	2,74	1435,2	1651,3
Кіровоградська	—	—		—	—
Луганська	—	—		—	—
Львівська	415437,1	1274,9	0,31	13890,4	124624,2
Миколаївська	1372,3	556,0	40,52	816,3	1232,2
Одеська	128986,8	1826,9	1,42	4422,8	92236,2
Полтавська	—	—		—	—
Рівненська	5266,5	—		—	5205,9
Сумська	4888,4	—		4888,4	4529,5
Тернопільська	2708,8	122,2	4,51	42,6	1422,8
Харківська	21123,3	—		25,2	21597,4
Херсонська	518,4	—		—	394,2
Хмельницька	19,4	9,1	46,91	—	28,8
Черкаська	5965,1	886,0	14,85	1474,5	3062,8
Чернівецька	9515,9	—		325,8	22062,5
Чернігівська	388,5	—		161,5	103,4
м.Київ	19224158,5	30323,2	0,16	265604,2	16473213,9

Таблиця В. 2

Розподіл туристів, обслуговуваних турагентами, з метою лікування у 2017 році
за регіонами, осіб
фізичні особи-підприємці, складено за [54]

	Обслуговувано туристів, усього	З метою лікування	У відсотках, %
Україна	402439	24638	6,12
АР Крим	-	-	-
Вінницька	26395	-	-
Волинська	9545	74	0,78
Дніпропетровська	46086	121	0,26
Донецька	2716	59	2,17
Житомирська	6920	31	0,45
Закарпатська	7255	24	0,33
Запорізька	20841	31	0,15
Івано-Франківська	7000	11	0,16
Київська	17244	2	0,01
Кіровоградська	6024	56	0,93
Луганська	1938	-	-
Львівська	52665	21119	40,10
Миколаївська	5119	1	0,02
Одеська	24101	20	0,08
Полтавська	15472	19	0,12
Рівненська	6317	-	-
Сумська	5941	12	0,20
Тернопільська	5920	9	0,15
Харківська	30838	998	3,24
Херсонська	15454	204	1,32
Хмельницька	19265	6	0,03
Черкаська	17146	33	0,19
Чернівецька	6785	-	-
Чернігівська	11168	527	4,72
м. Київ	34284	1281	3,74
м. Севастополь			

Таблиця В. 3

Розподіл туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами, з метою лікування у 2017 році за регіонами, осіб юридичні особи, складено за [54]

	Обслуговувано туристів, усього	З метою лікування	У відсотках, %
Україна	2403987	54661	2,27
АР Крим	-	-	-
Вінницька	12239	-	-
Волинська	7502	816	10,88
Дніпропетровська	29440	926	3,15
Донецька	6515	58	0,89
Житомирська	2596	1	0,04
Закарпатська	7397	4	0,05
Запорізька	26834	52	0,19
Івано-Франківська	66309	345	0,52
Київська	19739	170	0,86
Кіровоградська	2412	32	1,33
Луганська	887	2	0,23
Львівська	122485	32649	26,66
Миколаївська	6686	12	0,18
Одеська	48201	35	0,07
Полтавська	3560	85	2,39
Рівненська	4851	9	0,19
Сумська	5244	25	0,48
Тернопільська	3638	-	-
Харківська	21091	541	2,57
Херсонська	4824	1600	33,17
Хмельницька	7564	4	0,05
Черкаська	3807	53	1,39
Чернівецька	13556	20	0,15
Чернігівська	4806	-	-
м. Київ	1971804	17222	0,87
м. Севастополь	-	-	-

Таблиця В. 4

Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами у 2018 році,
за регіонами, осіб [48]

	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами	внутрішніх туристів	виїзних туристів (громадян України, які виїжджали за кордон)	в'їзних (іноземних) туристів
Україна	4557447	456799	4024703	75945
Автономна Республіка Крим	...	...	...	...
області				
Вінницька	42178	8360	33816	2
Волинська	21807	5963	15396	448
Дніпропетровська	116981	9229	107752	—
Донецька	28425	5575	22839	11
Житомирська	17957	3359	14597	1
Закарпатська	25348	6258	18907	183
Запорізька	56374	17138	38984	252
Івано- Франківська	55781	33572	18816	3393
Київська	66385	3320	63025	40
Кіровоградська	11556	1280	10276	—
Луганська	6261	86	6175	—
Львівська	182255	61881	112757	7617
Миколаївська	19002	948	18049	5
Одеська	81381	24081	55296	2004
Полтавська	32007	2124	28392	1491
Рівненська	22027	1680	20347	—
Сумська	16178	3127	13050	1
Тернопільська	13103	3618	9485	—
Харківська	62232	8326	53633	273
Херсонська	26130	6428	19702	—
Хмельницька	25738	12017	13720	1
Черкаська	26383	3364	22995	24
Чернівецька	29562	5050	24375	137
Чернігівська	22306	1102	21204	—
міста				
Київ	3550090	228913	3261115	60062
Севастополь	...	...	...	...